

Türkiye’de Milli Burjuvazinin Oluşturulmasına Yönelik Olarak Yapılan Çalışmalar (1923-1946)

*Studies On The Creation Of The National Bourgeoisie In Turkey
(1923-1946)*

Zekeriya DEMİR

Dr., Türk Hava Yolları,
zdemir55@gmail.com
0000-0001-8390-2031

Araştırma & Yayın Etiği

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş,
iThenticate yazılımı ile taranmış,
araştırma yayın ve etiğine aykırılık tespit edilmemiştir.

Research & Publication Ethics

This article was reviewed by at least two referees,
a similarity report was obtained using iThenticate, and
compliance with research/publication ethics was confirmed.

CC BY-NC 4.0

Bu makale [Creative Commons Attribution-NonCommercial License](#) altında lisanslanmıştır.

This paper is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial License](#)

Copyright ©

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Sakarya/TÜRKİYE

Sakarya University, Institute of Social Science,
Sakarya/TURKEY

Atıf/Citation

Demir, Zekeriya. "Türkiye’de Milli Burjuvazinin Oluşturulmasına Yönelik Olarak Yapılan Çalışmalar (1923-1946)". Akademik İncelemeler Dergisi 17 / 1 (Nisan 2022): 88-117. <https://doi.org/10.17550/akademikincelemeler.1059681>

Not/Note

Bu makale Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalında Doç. Dr. Tiğınçe Oktar tarafından yönetilen "Türkiye’de Milli Burjuvazinin Oluşturulması (1923-1946)" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 18.01.2022

Kabul Tarihi/Date Accepted: 02.03.2022

Yayın Tarihi/Date Published: 15.04.2022

ISSN: 1306-7885

E-ISSN: 2602-3016

Cilt/Volume: 17 | Sayı/Issue: 1 |

Yıl/Year: 2022 (Nisan/April)

15. yıl

Akademik İncelemeler Dergisi

Türkiye’de Milli Burjuvazinin Oluşturulmasına Yönelik Olarak Yapılan Çalışmalar (1923-1946)

Öz

Osmanlı Devleti’nin Batı karşısında geri kalmışlığına yönelik olarak ortaya çıkan tepkiler ilk defa 1908’de İttihat ve Terakki’nin iktidarı ele alması ile siyasi bir mahiyet kazanmıştır. İttihatçılara göre, Osmanlı’nın Batı karşısında geri kalmasının sebebi, Batı’da olduğu gibi bir burjuva sınıfının olmaması, ticaret ve sanayinin azınlıklar ve yabacıların elinde olmasıdır. Bu nedenle geri kalmışlığı yenmek için azınlıklar ve yabacıların elinde olan ticaret ve sanayi bunlardan alınarak Müslüman-Türlere verilmeli ve bu yolla bir “milli burjuvazi” oluşturulmalıdır. İttihatçılar tarafından benimsenen bu “milli burjuvazi” oluşturma politikası Cumhuriyet dönemindeki Kemalist kadro tarafından da benimsenmiş ve uygulanmıştır. Bu çalışmada, kavramsal olarak burjuva ve burjuvazinin oluşum sürecine yer verilecek ve sonrasında da tarihsel süreklilik anlamında İttihatçılar tarafından başlatılan ve Kemalist kadrolar tarafından da devam ettirilen “milli burjuvazi”nin oluşturulması kapsamında yapılan çalışmalara yer verilecektir. Çalışmanın amacı yeniden bir tarih inşası olmayıp burjuvazinin oluşum sürecinin kendiliğinden gelişen bir süreç olmadığını, devlet eliyle desteklendiğini ve oluşturulduğunu ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomi Politikası, Devlet Destekleri, İttihatçılar, Kemalistler, Burjuva

Studies On The Creation Of The National Bourgeoisie In Turkey (1923-1946)

Abstract

For the first time, the reactions that arose against the backwardness of the Ottoman Empire in the face of the west gained a political character with the seizure of power by the Union and Progress in 1908. According to the Unionists, the reason why the Ottoman Empire fell behind in the face of the west is that there is no bourgeois class like in the West, and trade and industry are in the hands of minorities and pitchforks. For this reason, in order to defeat backwardness, trade and industry that are in the hands of minorities and pitchforks should be taken from them and given to the Muslim-Turks and a “national bourgeoisie” should be created in this way. This policy of creating a “national bourgeoisie”, adopted by the Unionists, was also adopted and implemented by the Kemalist cadre during the Republican period. In this study, the process of formation of bourgeois and bourgeoisie conceptually will be included and then the studies carried out within the scope of the creation of the “national bourgeoisie” initiated by the Unionists in the sense of historical continuity and continued by the Kemalist cadres will be included. The aim of the study is to reveal that the process of formation of the bourgeoisie is not a self-developing process, it is supported and created by the hands of the state, and there is no reconstruction of history.

Keywords: Economic Policy, State Support, Unionists, Kemalists, Bourgeois,

Giriş

Osmanlı toplumunda Batılılaşma çabaları ile birlikte sosyal yapıda birtakım değişiklikler olmakla beraber kapitalist veya Marksist anlamda bir sınıfsal yapının oluştuğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Bilindiği üzere İttihat ve Terakki açısından Osmanlı'nın Batı karşısındaki gerilemesi önemli bir problem alanı olarak ele alınmış ve bu problemin çözümü için çeşitli görüşler ortaya konulmuş ve Osmanlı'nın Batı karşısında geri kalmasının nedeni ticaret ve sanayinin azınlıkların elinde olması şeklinde açıklanmıştır. O halde yapılacak iş, bu alanların azınlıkların elinden alınarak Müslüman-Türklere verilmesidir. İttihatçıların bu düşünceleri benimsemesinde milli iktisat düşüncesinin önemli rolü olmuş ve bu düşünce iktisadi gelişme sorununu en önemli gündem haline getirmiştir. Osmanlı toplumunun bilim ve fen yardımı ile tarım toplumundan sanayi toplumuna geçebileceği ve bu yolla ABD gibi hem tarım hem de sanayi toplumu olabileceğine dair kuvvetli bir inanç belirmiştir. Ancak bunun için milli iktisadın hâkim kılınması ve ekonominin temel olarak etnik türdeşlikteki kesimlerin yani Türklerin eline geçmesi hedeflenmektedir (Toprak, 1982, 30-33). Özetle, İttihat ve Terakki'nin kalkınma politikası bu temel esas üzerine oturtulmuş ve toplumsal tabanı da Müslüman-Türk unsurlar olarak belirlenmiştir. Bu politikalar sonucunda özellikle ticaret alanında belli zenginlik düzeyinde, Müslüman-Türk tüccarlar oluşturulabilmiş olsa da istenilen başarılar sağlanamamıştır. Bu başarısızlıkta dönemin konjonktürel şartlarının etkisi olmakla beraber Müslüman-Türk insanının zihniyet dünyasının da önemli etkilerinin olduğu düşünülmektedir. İttihat ve Terakki'nin Müslüman-Türk burjuvazisi veya farklı bir ifade ile milli burjuvazi yetiştirme fikrinin, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e aktarılan önemli bir miras olduğu, Kemalist kadroların 1923-1946 dönemindeki söylemleri ve uygulamalarından anlaşılmaktadır. Bu durum bizzat Atatürk tarafından dile getirilmiş ve Türkiye'de sanayinin olmadığı, ticaretin çok zayıf olduğu ve amacının milli ticareti geliştirmek, fabrikalar açmak, yeraltı zenginliklerini ortaya çıkarmak ve Anadolu tüccarlarına yardım etmek olduğu şeklinde ifade edilmiştir (Avcıoğlu, 1990, 352-353). Bunun yanında Atatürk, ülkede çok az sayıda milyoner olduğunu, sermaye sahibi olanlara düşman olmadıklarını ve hatta bunların yetişmesi için çalışacaklarını da belirtmektedir (Cem, 1986, 280). Cumhuriyet Türkiye'si milli burjuvazi oluşturma fikrini her ne kadar İttihat ve Terakki'den devralmışsa da Kemalist kadronun burjuvaziye yüklediği anlam, İttihatçıların yüklediği anlamdan farklıdır. İttihat ve Terakki, milli burjuvaziye geri kalmışlığı yenmek ve azınlıkların yerini almak misyonunu yüklerken Cumhuriyet Türkiye'si ve Kemalist kadrolar imparatorluktan modern ulus devlete geçişte Batı'da üstlenmiş olduğu rolü oynamasını beklemektedirler. Bu nedenle Kemalist kadrolar, batılı olabilmek için kapitalist ülkelerin ekonomi anlayışının benimsenmesini uygun bir yol olarak kabul etmişlerdir. Kemalist kadrolar bu gerekçelerle hem temel ekonomik ve sosyal yapının hem de Osmanlı'dan devralınan sosyal ve kurumsal yapının değiştirilmesi için ülkeyi çağdaşlaştıracak bir burjuvazinin yaratılmasına yardım etmişlerdir (Tunçay, 1981, 185; Ahmad, 1995, 127; Ahmad, 1996, 162-165). İttihat ve Terakki ile Cumhuriyeti kuran askeri ve bürokrat kadro arasındaki fikri devamlılık olduğu bilinen bir gerçektir ve bu durum çok normaldir. Çünkü bu kadroların önemli bir kısmı İttihat ve Terakki kadroları içinde yer almışlardır. Dolayısı ile İttihat ve

Terakki hareketi ile başlayan milli burjuva yetiştirme hedefinin Cumhuriyet döneminde de devam ettiği, Cumhuriyetçilerin ekonomik ve siyasi tercihlerinden de anlaşılmaktadır (Şaylan, 1983, 299). Bu tercihleri hayata geçirmek için sanayinin geliştirilmesine büyük önem vermelerine ve desteklemelerine rağmen burjuva sınıfının sanayiden ziyade ticari faaliyetlerden elde edilen daha kısa süreli kârlara odaklandıkları görülmüştür (Ahmad, 1996, 166-167). Ancak iktisadi zihniyet açısından Osmanlı’dan Cumhuriyet’e devreden fikirlerin çok net olmadığını, “serbesti ile himayecilik” arasında gelgitler yaşadığını söylemek gerekir (Çavdar, 1983, 1049-1050). Daha doğrusu ekonomik sistem tercihlerinin derinlikli bir bilgi ve kabulden ziyade dönemin şartlarına uygun siyasi etki gücü yüksek ve pragmatik gerekçelere dayandığı görülmektedir.

Özetle bu çalışma, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçişle birlikte, bir devlet ve rejim değişikliği olduğunu kabul etmekle beraber ülkenin kalkındırılması ve Batı karşısındaki geri kalmışlığın yenilmesi için İttihat ve Terakki’nin oluşturmaya çalıştığı milli burjuva yetiştirme fikrinin Cumhuriyet dönemi Kemalist kadro tarafından devralındığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Çalışmada öncelikle kavramsal bir çerçeve oluşturabilmek için burjuvazi kavramına yer verilmiştir. Sonrasında Osmanlı’dan Cumhuriyet’e devredilen sosyo-ekonomik miras ile İttihat ve Terakki’nin Kemalist kadro üzerindeki etkilerine değinilmiş ve Cumhuriyet dönemindeki temel ekonomik politikaların süreklilik bağlamında İttihat ve Terakki ile ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda milli burjuvazinin oluşturulması ve sermaye birikimi açısından bankacılık, ticaret, sanayi, tarım ve ulaştırma alanında yapılan çalışmalar ile yabancı sermaye konuları incelenmiştir. Çalışma incelenen dönem için Türk İktisat Tarihi’nin yeniden bir inşası iddiasını taşımaktan ziyade konuya farklı bir bakış açısı getirmeyi amaçlamaktadır. Bu yönüyle Türkiye’de burjuvazinin oluşum süreciyle ilgili olarak genel kanaatin aksine burjuvazinin doğal bir yolla değil devlet eliyle desteklendiği ve oluşturulduğu tezini ileri sürmektedir.

1. Burjuvazi ve Burjuvazinin Oluşumu: Kavramsal Çerçeve

Toplumsal yapıları ve sınıfları anlamak için öncelikle bir kavramsal çatıya ihtiyaç vardır. Ancak bu kavramsal yapı içinde herhangi bir toplum ve sınıf hakkında değerlendirme yapmak mümkün olabilir. Bu anlamda burjuvazi kavramı, Fransızca *bourgeois* (kasaba) sözcüğünden türemiş ve Avrupa’da Orta Çağ’ın ileri dönemlerinde ortaya çıkan, kentlerde yerleşik, ticaret ve zanaatla uğraşan bağımsız toplumsal grubu tanımlamak için kullanılmıştır (“Burjuvazi”, *Ana Britanica*, 1987, 127). Marksist söylemde burjuvazi üretim araçlarını elinde bulunduran ve emeği sömüren ve artı değeri elde eden sınıf olarak tanımlanmaktadır (“Burjuvazi”, *Sosyalist Kültür Ansiklopedisi*, 1979, 543). Bir başka tanıma göre burjuvazi, geçimini el işleri ile sağlamayan ve hali vakti yerinde olan sınıf olarak tanımlanmakta ve kendi içinde de büyük ve küçük burjuvazi olarak ayrılmaktadır. Bu ayrıma göre, büyük burjuvazi kapitalist bir toplumda sermaye birikimi, yatırımlar, tekellerin kurulması gibi kararların alınmasında etkili olan grupları, küçük burjuvazi ise büyük burjuvaziden kapitalist ekonomideki işlevleri yoluyla, köylülük ve işçi sınıfından da iktisadi ve kültürel etkinlikleri ile ayrılan sınıflar şeklinde tanımlanmaktadır (“Burjuvazi” *Büyük Larousse*, 1986, 2018). Bu tanımlardan da anlaşıldığı üzere burjuvazi

üretim ve sermaye araçlarına sahip, yüksek gelir grubundan ve şehirli insanları tanımlamak için kullanılmakta ve bu tanımla işçi ve köylü sınıfından daha yüksek bir sosyal statüde konumlandırılmaktadır.

Burjuvazi sosyo-ekonomik bir kategori olarak 11 ve 12. yüzyıllarda ticaretin canlanması ve şehirleşmenin artmasıyla ortaya çıkmasına rağmen gündelik dilde kullanımı 13. yüzyıla rast gelmiştir. İlk burjuva örgütlenmeleri, İtalya ve Fransa şehirlerinde ortaya çıkmış, ticaret ve bankacılık işlemlerinin gelişmesi ile önemli bir güç elde ederek feodal yapılarla bir güç mücadelesine girmişlerdir. 16. Yüzyılda dünya konjonktüründe meydana gelen değişimler burjuvaziyi de etkilemiş ve bu nedenle Almanya ve İtalya'da güç kaybetmelerine neden olurken Fransa'da güçlenmelerine yol açmıştır ("Burjuvazi", *Büyük Larousse*, 1986, 2018). Her bir toplumsal sınıfta olduğu gibi burjuvaziyi de diğer sınıflardan ayıran bazı özellikleri vardır. Weber'e göre burjuvaziyi diğer sınıflardan ayıran özellikler, tasarruf eğilimi, kâr güdüsü ve kişisel çıkarı ya da kazancı en üst düzeye çıkarmaktır. Bu davranışlar ve değer yargıları burjuvaziyi siyaset sahnesine çıkarmış ve kapitalizmin gelişiminde de önemli hale getirmiştir ("Burjuvazi", *Ana Britanica*, 1987, 127). Sonuç olarak uzun mücadeleler sonucunda burjuvazi, sanayi devrimi ve siyasal özgürleşme sonucunda liberal ideolojinin hem ekonomik hem de siyasal alanda öncüsü olmuştur. Bu mücadelenin kazanılmasında devlet desteğinin önemli olduğu konusunda hem liberal hem de Marksistler arasında ortak bir kabul olduğu bilinmektedir ("Burjuvazi", *Büyük Larousse*, 1986, 2019, "Burjuvazi", *Sosyalist Kültür Ansiklopedisi*, 1979, 543). Bütün bu değerlendirmeler sonunda burjuvazi ve burjuvalara yönelik birçok eleştiriler yapılmasına rağmen burjuvazinin Batı toplumlarının gerek ekonomik ve gerekse siyasi dönüşümleri açısından öneminin açık olduğu görülmektedir.

2. Cumhuriyetin Devraldığı Miras

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e iyi bir ekonomi, sanayi, tarımsal yapı, eğitilmiş ve güçlü bir nüfusun miras kalmadığı, özellikle Düyun-u Umumiye'den önemli miktarda borçların kaldığı bilinmektedir. Ancak bütün bu olumsuz yapıya rağmen bu tarihsel süreklilik olmadan Cumhuriyet'in kuruluşunu açıklamak çok mümkün görünmemektedir. Bu nedenle Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş objektif kriterler ve tarihi süreklilik içinde ele alınmalıdır (Ahmad, 1996, 178-179). Osmanlı'nın son dönemleri savaşlarla geçmiş olduğu için yeni Cumhuriyet'in dayanacağı köylü ve işçi sınıfının oldukça zayıf olduğu bilinmektedir. Bu nedenle yeni devletin asker-bürokrat kadroları Kurtuluş Savaşı döneminde olduğu gibi sonrasında da siyasal bağlantılarını toplumun zengin Müslüman-Türk unsurları ile kurmuşlar ve bu ilişki savaş sonrası dönemde de kurulacak yapının temelini oluşturmuştur (Tezel, 1986, 122). Bu durum aslında İttihat ve Terakki ile başlayan iktisadi milliyetçilik anlayışı ve politikasının Cumhuriyet dönemine aktarılmasının önemli bir sonucudur. Bu fikrin esası, ülke ekonomisinin geliştirilmesi için Müslüman-Türk unsurların desteklenerek bir girişimci sınıf oluşturulmasına dayanmaktadır ve Kemalist kadrolarda bu fikrin hem savunucusu hem de uygulayıcısı olmuşlardır (Tezel, 1986, 130). Tarihsel süreklilik anlamında önemli göstergelerden biri de Osmanlı'da özellikle II. Meşrutiyet döneminde başlayan şirketleşme hareketinin Cumhuriyet döneminde

de sürdürülmesidir. Osmanlı’da bu fikrin önemli savunucularından biri Cavid Bey’dir ve şirketleşme ile Osmanlı’da sermaye birikimi probleminin çözüleceğini iddia etmektedir. Bu kapsamda 1908-1918 yılları arasında 236 anonim şirketin kurulması da bu fikre verilen önemi göstermektedir. Birinci Dünya Savaşı şirketleşme sürecini hızlandırdığı gibi İttihatçılara bu şirketleri devlet eliyle kurmak ve geliştirmek fırsatını da vermiştir. Bu yolla milli şirketler kurma hareketi Anadolu’ya da yayılarak birçok şirketin kurulması sağlanmıştır. İttihatçıların 1914’te kapitülasyonları kaldırarak yaptığı yasal düzenlemeler ile bütün yabancı şirketlerin Osmanlı Hukukuna tabi olduğunu ilan etmesi bu alandaki önemli gelişmelerden biri olarak kabul edilebilir. 1916 yılında Türk Ticaret Kanunu’nun çıkarılması için başlatılan çalışmaların 1926 yılında sonuçlandırılması da Osmanlı ile Cumhuriyet arasındaki süreklilik ilişkisini göstermesi açısından önemlidir. Bu çalışma ile Alman ve İtalyan ticaret hukukunda olan şirket ayrımları getirilerek şirketlerin iş ve işlemleri hukuki bir zemine kavuşturulmuştur (Tekeli, 1983, 2839). Balkan Harbi ve Birinci Dünya Savaşı, İttihatçıların milli banka kurulması yönündeki düşüncelerinin pekişmesine neden olmuştur. Ayrıca Ermeni Tehciri ile Men’i İhtikar Kanunu da Müslüman Türk tüccarların desteklenmesi ve milli burjuva yetiştirme hedeflerine önemli katkılar sunmuştur (Toprak, 2003, 56-58).

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e çok iyi bir tarımsal yapının devrolmadığı bilinmektedir. Bu dönem tarımsal yapısına bakıldığında büyük ve küçük toprak sahipliğinin bir arada olduğu ve modern tarımın ancak Adana, İzmir ve Aydın gibi yerlerde yapılabildiği görülmektedir. Ayrıca ticari tarımın çok dar bir alanda ve yabancı sermayenin kontrolünde olması, ulaşım imkânlarının kısıtlı olması ve tarımsal kredi mekanizmalarının yeterli olmaması tarımsal alandaki gelişmenin önünde önemli bir engel olarak durmaktadır. Benzer şekilde sanayi alanında da Osmanlı’dan Cumhuriyet’e devredilen önemli tesislerin olduğunu söylemek zor görünmekte ve Batı’daki anlamı ile 60 civarında bir fabrika olduğu belirtilmektedir. İttihat ve Terakki döneminde sanayinin güçlendirilmesine yönelik yapılan yasal düzenlemeler olmasına rağmen istenen gelişmeler sağlanamamıştır. Osmanlı topraklarında önemli maden yatakları bulunmakla beraber bunlar yabancılar tarafından işletildiği için ülke kalkınması adına istenilen faydaların elde edilemediği bir gerçektir. Madenlerin işletilmesindeki azınlık ve yabancı payları 1902 yılında yaklaşık yüzde 58 civarından 1912 yılına gelindiğinde yüzde 80’lere ulaşmıştır. Bu oranlar, madenler üzerindeki yabancı hakimiyetini göstermesi açısından önemlidir. İttihatçılar diğer alanlarda olduğu gibi madencilik alanında da Müslüman-Türk unsurları desteklemiş ve bu destek sayesinde yerli sermayenin payı yüzde 20’lere çıkarılmıştır (Çavdar, 1983, 1051-1056). Yukarıda da ifade edildiği üzere, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçişte bir devlet değişikliği olmakla beraber ülkenin kalkınması ve Batı karşısındaki geri kalmışlığının yenilmesi için benimsenen politikalar süreklilik göstermiştir.

3. Cumhuriyet Rejiminin Temel Ekonomik Politika Tercihleri ve Bu Yönde Yapılan Çalışmalar

Cumhuriyet rejiminin temel ekonomik ve sosyal politika yönelimlerinin Batılılaşma yönünde olduğu bilinmektedir. Batılı olabilmek için de Batı’nın geçirmiş olduğu süreçlerden geçilmesi ve Batı’nın gelişmesi ve kalkınmasında

önemli yeri olan bir burjuva sınıfının yetiştirilmesi fikri önemli bir öncelik olarak belirlenmiştir. Bu sınıfın yetişmesi için devletin denetimi ve desteği zorunlu görülmüş ve toplumsal olarak bürokrasi ve yerel eşraf ile ittifak kurulmuştur. Ancak bu batılı model, batının yüzyıllar boyunca geçirmiş olduğu aşamaları ve mücadeleyi ihmal ettiği için pragmatik bir çaba olarak değerlendirilmelidir (Kongar, 1985, 329; Ahmad, 1996, 165). Cumhuriyet döneminde toplumsal değişimin devlet ve seçkin bir elit ile oluşturulması düşüncesi İttihatçılardan devralınan bir miras olup, Atatürk de bu mirası benimsemiş ve yeni yeni güçlenmeye başlayan burjuvazinin desteğini Cumhuriyet Türkiye'sine aktarmıştır (Kongar, 1985, 360). Kemalistlerin bu düşünceleri benimsemelerinde, aydınlanma çağı ve Fransız İhtilali ile gelen fikirlerin etkisinin olduğu ve bu fikirlerin hem kurtuluş mücadelesini hem de bu mücadeleden sonra kurulan Cumhuriyet'in burjuva-ulus devlet modeli esas alınarak şekillenmesinde etkili olduğu söylenebilir (Tezel, 1986, 121). Bu kapsamda Atatürk'ün şu sözleri önemlidir: *"Kaç milyonerimiz var? Hiç. Binaenaleyh biraz parası olana da düşman olacak değiliz. Bilakis memleketimizde birçok milyonerin, hatta milyarderin yetişmesine çalışacağız"* (Cem, 1986, 280). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, yeni Türkiye'nin hedefi de İttihat ve Terakki ile başlayan "milli burjuva yaratma" politikasını devam ettirmek ve bunu desteklemek yönündedir.

Cumhuriyet dönemindeki ekonomik sistem tercihlerini göstermesi açısından 1923 İzmir İktisat Kongresi önemli bir belirleyiciliğe sahiptir. Bu Kongre ile hem ekonomik politikaların hem de yeni cumhuriyetin dayanacağı sosyal sınıfların belirlenmesi amaçlanmıştır. Kongre'ye toplumun tüm kesimlerinden temsilciler çağırılmış olmakla birlikte, tüccar, sanayici ve büyük toprak sahiplerinin etkisinin yanında işçi ve köylü kesimin etkisi çok zayıf kalmıştır. Bu durum Kongre'nin toplanma amacıyla tezat teşkil eder görünmekle beraber Kemalist kadronun temel ekonomik politika tercihleri ile tutarlıdır. Çünkü temel amaç yeni cumhuriyetin milli bir burjuvazi yoluyla dönüştürülmesidir. Böyle bir dönüşüm, işçi ve köylü sınıfı ile değil belli bir sermaye birikimine sahip tüccar ve sanayici kesim ile yapılabilirdi. İttihat ve Terakki döneminde ekonomik gerilemenin önüne geçilmesi için azınlıkların sahneden çekilmesi ve zayıflatılması stratejisi bu unsurların ülkeden ayrılmasına neden olmuştur. Bundan dolayı Osmanlı burjuvazisi iktisadi, siyasi ve ideolojik olarak önemli bir kayba uğramış ve geriliği ortadan kaldıracak yapısal dönüşümlerin ekonomik temelli olması yerine bürokratik reformculuk şeklinde ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çünkü bu dönemde Müslüman burjuvazinin güçsüzlüğü bürokrasinin iktidarını korumasına yaramış ve devlet merkezli bir sosyoekonomik dönüşüme zemin hazırlamıştır (Keyder, 1993a, 10-11). Kongre'de özel girişimden yana bir tablo çıkmasında Lozan Barış görüşmelerinin etkili olduğu ve bunun batılı devletlere güven vermeye yönelik olduğu yönünde de değerlendirmeler yapılmaktadır (Tunçay, 1981, 185). Kongre'deki özel girişimden yana olan tavrın sadece Lozan Barış görüşmeleri ile açıklanması Kemalist kadronun ve Atatürk'ün çok net ifadeleri ile birlikte değerlendirildiğinde çok doğru görünmemektedir. Atatürk, Kongre'nin açış konuşmasında, ülkenin müreffeh ve huzurlu bir yer olmasını istediklerini belirtmekte ve bunun da iktisadi faaliyet ile olacağına vurgu yapmaktadır. Bunun yolunun da *"ülkenin ticaret, sanat, ziraat ve işçiliğin bu milletin ellerinde olması ve bundan sonra fakir değil zengin olmasının esas*

olduğunu” ifade etmektedir (Aktan, 1978, 41; Ökçün, 1971, 252-253). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Türkiye’de yeni zenginler yetiştirilmesi ve bu zenginlerin Müslüman-Türk unsurlardan oluşması temel bir hedef olarak belirlenmiştir. İzmir İktisat Kongresi’nde Atatürk, yeni Cumhuriyetin yabancı sermaye ile ilgili yaklaşımını da dile getirmiş ve *“kanunlarımıza riayet etmek şartıyla yabancı sermayeye karşı olmadıklarını hatta ülkenin yabancı sermayeye ihtiyacı olduğunu”* belirtmiştir (Tunçay, 1981, 185). İktisat Vekili Mahmut Esat Bey kredi kurumlarının kurulması ve şirketleşme konusuna vurgu yapmış ve yabancılar karşısından ezilmemek için şirketler ve kooperatifler kurulmasının önemine değinmiştir (Ökçün,1971, 264-265). Çiftçi gruplarının Kongre’de dile getirdiği konular arasında en fazla mağdur olunan reji idaresinin kaldırılması, tütün ekim ve ticaretinin serbest bırakılması, aşarın kaldırılması, köyleri ve şehirleri birbirine bağlayacak yolların yapılması, yol vergisinin kaldırılarak yerine yol inşaatlarında çalışma hakkının verilmesi ve yabancılar mülkiyet hakkı tanınmaması kaydıyla kamu arazisindeki mülkiyet hakkının kullanıcısına verilmesi bulunmaktadır. Fakat bu önerilerin tartışılması sırasında sınıfsal olarak tüccar ve sanayici gruplar ile köylü gruplar arasında önemli görüş ayrılıklarının ortaya çıktığı görülmüştür (Çavdar, 1992, 200-201).

İttihatçıların tüccar kesimini destekleme girişimleri basın tarafından da desteklenmiş ve bu alanda belli bir sermaye birikimine sahip burjuva yetiştirilmiştir. Bunun yanında kapitülasyonların kaldırılması, ticaret alanında yapılan yasal düzenlemeler, ticari işlemlerde Türkçe kullanma mecburiyeti, yabancı şirketlerde Müslümanların istihdam edilme zorunluğu, ticaret dersleri verilen okullar ile çırak okullarının açılması milli ticaret burjuvazisinin gelişmesine önemli katkıları olmuştur (Toprak, 1982, 50-55, 77-83). Bu ön hazırlık nedeniyle İzmir İktisat Kongresi’nde en etkili grup olarak tüccar grubunun ön plana çıktığı görülmektedir. Tüccar grubu Kongre’de, bir ticaret bankasının kurulmasını, tüccarların devletten alacaklarının bankaya sermaye olarak konulmasını, banka hisselerinin Türk vatandaşları ile Türk şirketlerine satılmasını ve devletin başta koyacağı sermayeyi daha sonra yavaş yavaş hisse satış yoluyla azaltılmasını talep etmiştir. Bu taleplerden de anlaşılacağı üzere siyasi iradenin milli sermayenin güçlendirilmesi yönündeki politikaları tüccar grubu tarafından da benimsenmiş görünmektedir. Kambiyo ve borsa işlemlerinin millileştirilmesi, madenlerin yeniden müzayedeye açılarak tercihen milli şirket veya şahıslara verilmesi, kabotaj hakkının kurulması ve denizciliğin geliştirilmesi için bu alanda bankalar kurulması, gümrük mevzuatının yerli ve milli sanayiye geliştirecek, yerli üretim ve hammadde ile deniz ürünlerini teşvik edecek şekilde himayeci ve yabancı müdahalesini engelleyici olması, tekellerin kaldırılması ve vergilerin kademeli olması da tüccar grubunun talepleri arasında yer almıştır (Ökçün, 1971, 406-425, Tezel, 1986, 134-136)). İzmir İktisat Kongresi’nde sanayi grubu yurtiçinde üretilen ürünler ile hammaddelerin ithaline ağır gümrük vergileri getirilmesini, makine ve teçhizat ile ülkede üretilmeyen mamul ve yarı mamul malların ithalinde gümrük vergilerinin kaldırılmasını talep etmiştir. Bunların yanında Teşvik-i Sanayi Kanunu kapsamında, yerli ürünlerin yüzde 20’ye kadar daha yüksek fiyatlarda da devlet tarafından tercih edilmesi, beş dönüme kadar ücretsiz arazi tahsisi yapılması ve bu kanunla sağlanan istisna ve muafiyetlerin yalnız Türk tebaası ve şirketlerine tanınması ile sanayi bankaları

kurulması istenmiş ve bu talepler kabul edilmiştir (Ökçün, 1971, 426-434). Daha önce de ifade edildiği üzere İzmir İktisat Kongresi'nde özel teşebbüs eliyle bir kalkınma modelinin benimsendiği ancak bunun devletin teşvik ve himayeleri ile olması gerektiği sonucuna varılmıştır. Ayrıca iddia edildiği gibi Türkiye'de toplumsal sınıflar arasında bir ayrılık ve çatışma olmadığı tezi de Kongre'de doğrulanmamış ve Kongre'ye katılan işçi, köylü, tüccar ve sanayici gruplar arasında kendi çıkarlarına dokunan konularda önemli tartışmalar olmuştur (Aktan, 1978, 41-42; Ökçün, 1983,1062-1064).

İttihatçılar tarafından hedeflenen milli burjuvazinin yetiştirilmesi için sanayi alanında yapılan önemli düzenlemelerden biri olan 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun yetersiz kalması nedeniyle Cumhuriyet döneminde 1927 yılında yeni bir Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunu önceki kanundan ayıran en önemli fark istisna ve muafiyetlerden yararlanacak firmaları kullanılan makine gücü ve çalışan sayısını esas alarak dört gruba ayırmış olmasıdır (Köksal - İlkin, 1973, 87-89). Sanayi işletmelerine bedelsiz arsa tahsisi, tesis için gerekli bütün makine ve teçhizata gümrük vergisinden muafiyet, makine ve teçhizatın taşınmasında demiryolları tarifesinde indirim, ilk yıl yatırım değerinin yüzde 10'u oranında prim ve belli bölgelerin ihtiyacını karşılayacak kuruluşlara 25 yıllık bir ayrıcalık ile hükümet ve kamu kuruluşlarının yerli malları yüzde 10 daha pahalı olsa da yerli ürünlerin tercih edilmesi bu kanunla getirilen teşvikler arasındadır (Kandaş, 1989, 49). Bunların yanında kanundan yaralanacak firmalara çeşitli vergi teşvikleri de getirilmiştir. Bu kapsamda yatırımcı firmalar, bina vergileri, arazi vergileri, kazanç vergileri ve bu vergilerle ilgili olarak ortaya çıkabilecek il özel idareleri ile belediyelere ait vergi, resim ve harçlardan da muaf tutulmuşlardır. Ayrıca sanayi tesisleri kuracak firmaların ihraç edecekleri hisse senedi ve tahvillerden kaynaklanacak damga vergileri ile bu tesisler için ithal edilecek her türlü makine, teçhizat, hammadde, yedek parça ve nakil vasıtaları da her türlü gümrük vergi, resim ve harçlarından muaf tutulmuştur (Dikmen, 1964, 8-9). 1927 sayılı Kanunla, 1913 sayılı Kanundan farklı olarak işlemlerin hızlandırılması ve müteşebbislerin korunması için ilgili kamu idarelerine yapılan müracaatlara iki ay içinde cevap verme zorunluluğu getirilmiş, bu süre içinde cevap verilmediği takdirde Danıştay'a gitme hakkı tanınmıştır (Köksal - İlkin, 1973, 89). O günün şartları düşünüldüğünde bürokrasiden kaynaklı sorunların giderilmesi ve yatırımcının korunması açısından bu düzenlemenin çok ileri bir aşama olduğu kabul edilmelidir. Bu teşvikler sayesinde 1927-1933 yılları arasında sanayi işletmelerinin sayısı yaklaşık dört kat artarak 1.473 adede yükselmiş, pamuk üretimi yedi kat, yün tekstil üretimi altı kat, şeker üretimi on üç kat, deri üretimi on beş kat ve çimento üretimi de yaklaşık üç kat artmıştır (Kandaş, 1989, 49). Bütün bu olumlu gelişmelere rağmen verilen teşvikler sonucunda elde edilen başarının yeterli olmadığı ve ekonomik hayattaki etkilerinin kısmi olduğu yönünde de değerlendirmeler olmuştur (Aktan, 1978, 43-44).

Cumhuriyet hükümetlerinin milli burjuva yetiştirme yönündeki bütün desteklerine rağmen bu sınıfın beklentileri karşılamadığı 1929 Buhranı ile iyice ortaya çıkmış ve Kemalist kadrolarda hayal kırıklığı yaratmıştır. Çünkü yetiştirilmek istenen ve desteklenen burjuvazi ekonomik gelişmeye ve özellikle

sanayi alanındaki yatırımlara destek olmak yerine Lozan Antlaşması’nın sağlamış olduğu düşük ithalat vergileri ile ithalat yapmayı ve mal stoklamayı tercih etmişlerdir. Bu ve benzeri durumlar Kemalistlerin devletçi politikalara yönelmesinde etkili olmuştur (Ahmad, 1996, 169). 1929 Dünya Ekonomik Buhranı’nın yanında Sovyetler Birliği tecrübesi de farklı ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de devletçi politikaların ön plana çıkmasına neden olmuştur. Kemalist kadro buradan hareketle sanayileşmenin devlet eliyle yürütülmesi politikasını benimsemiş ve bu amaçla 1933 yılında I. Beş Yıllık Sanayi Planı’nı kabul etmiştir. Planda öncelikle ana hammaddesi Türkiye’de yetişen ve yetişmesi mümkün olan ürünlere ait sanayi kolları esas alınmış, yeterli sermaye birikimi olmadığından bunların devlet eliyle kurulması benimsenmiş ve bu sanayilerin kapasitelerinin ülke ihtiyaçlarına göre belirlenmesi kabul edilmiştir. Kısaca sanayi alanında ithal ikamesine yönelik bir strateji benimsenmiş (Aksu, 1987, 54) ve yatırımların finansmanında iç ve dış finansman kaynaklarından yararlanılmıştır. Plan kapsamında, dokuma, demir-çelik, selüloz, seramik ve kimya sanayileri öncelikli sektörler olarak belirlenmiştir (Ardel, 1943, 6). İç finansman kamu kaynaklarından ve ağırlıklı olarak dolaylı vergilerden karşılanmıştır. Dokuma sanayinin dış finansmanı Sovyetler Birliği, demir-çelik sanayinin İngiltere ve şişe cam sanayinin finansmanı da İş Bankası kaynakları ile finanse edilmiştir. Bu yatırımların finansmanında dolaylı vergilerin kullanılmasından dolayı düşük gelir gruplarından yüksek gelir gruplarına doğru bir kaynak aktarımı olmasına dönük çeşitli eleştiriler yapılmıştır (Kepenek, 1983, 1765). Ancak bu yatırımlar sayesinde bazı bankalar kurulabilmiş, şeker, dokuma, kâğıt ve ağır sanayi yatırımları ile ulaşım alanında önemli işler yapılmış ve ödemeler dengesinde iyileşmeler olmuştur. Bütün bu gelişmelerden hedeflendiği şekilde en fazla ticaret erbabı ve özel sektör yararlanmıştır (Çimenoğlu, 1981, 41-42). Bu olumlu gelişmeler üzerine, 1936 yılında II. Beş Yıllık Sanayi Planı’nın hazırlıklarına başlanmış ve madencilik, kömür, elektrik santralleri, ev ihtiyaç maddeleri, toprak, gıda, kimya, makine ve denizcilik sektörleri öncelikli alanlar olarak belirlenmiştir (Aksu, 1987, 59). Bu yönüyle bakıldığında II. Beş Yıllık Sanayi Planı’nın birinci ile uyumlu olduğu ancak daha kapsamlı ve daha fazla sermaye gerektirdiği (Ardel, 1943, 7), ara ve yatırım malları üretimine önem verdiği, kendi kendine yeterlilik ilkesinin ön plana çıktığı söylenebilir. Fakat bu plan II. Dünya Savaşı’ndan dolayı uygulanamamıştır (Kepenek, 1983, 1765-1766). Ancak temel ekonomik politika tercihlerindeki sürekliliği göstermesi açısından bu plandaki ana ilkelerin önemli olduğunu belirtmek gerekir.

4. Cumhuriyet Rejiminin Ekonomi Politikalarını Yönlendirici Kurumların Gelişimi

Ticaret ve sanayi odaları ülkelerin özel sektör yapılanmaları ve ekonomi tercihlerinin şekillenmesi açısından önemli rolleri olan sivil toplum kuruluşları arasında yer almaktadır. Bu odalar Cumhuriyet öncesinde de var olmalarına rağmen yasal bir dayanaktan mahrum olduklarından 1925 yılında bu eksikliği gidermek üzere 12 maddelik bir Ticaret ve Sanayi Odası Kanunu çıkarılmıştır. Bu yolla tüccar ve sanayiciler hem bir yasal zemine kavuşmuş hem de bu kuruluşlar aracılığı ile sorunlarını hükümete götürme ve hükümet üzerinde bir baskı grubu olabilme imkânı kazanmışlardır. Fakat bu odalarda tüccarların ağırlığı ve kendi

çıkarlarını ön plana alması nedeniyle sanayiciler ile sorunlar yaşanmaya başlamış ve 1927 yılında İstanbul ve İzmir’de ayrı sanayi odaları kurulmuştur. Benzer şekilde ekonomi politikalarının belirlenmesi için gerekli olan bilgilerin sağlanması amacıyla 1926 yılında Başbakanlığa bağlı İstatistik Umum Müdürlüğü kurulmuş ve 1927 yılında nüfus, tarım ve sanayi sayımları yapılmıştır (Tekeli - İlkin, 1977, 58-59). Böylece Cumhuriyet hükümetleri sahip oldukları ekonomik kaynakların envanterini çıkarabilmiş ve bunları doğru bir şekilde tahsis edebilme imkânına sahip olmuştur.

Cumhuriyet döneminde ekonomi politikalarının belirlenmesine yönelik olarak oluşturulan kurumlardan biri de Ali İktisat Meclisi’dir. Kuruluş amacı parlamentoda ortaya çıkacak siyasi değişim ve belirsizliklerin etkilerini gidererek ülke ekonomi politikalarının istikrarlı bir şekilde belirlenmesine yardımcı olmaktır (Tör, 1933, 12-17). Buradan da görüleceği üzere Kemalist kadro temel ekonomi politikalarının belirlenmesinde parlamentodan ziyade seçilmiş bir bürokratik kadroya daha fazla güvenmekte ve bu yolla daha fazla başarılı olacağına inanmaktadır. Ancak Ali İktisat Meclisi, ülkedeki grup ve sınıf çıkarlarının uzlaştırılmasından ziyade özel sektörün isteklerinin hükümete ulaştırılması için bir kanal vazifesi gördüğü için çeşitli kesimler tarafından eleştirilmiştir (Tekeli - İlkin, 1977, 61). Ancak bu amaç İttihatçılarla başlayan ve Kemalist kadro ile devam eden milli burjuva yetiştirme amacı ile uyumludur. Çünkü bu dönemde böyle bir dönüşümün sağlanabilmesi için en uygun toplumsal sınıf sayıları azda olsa tüccar ve sanayicilerden oluşmaktadır. Ali İktisat Meclisi’nden sonra İktisat Vekâleti’nin kurulması da ekonomi politikalarının tek elden yönetilmesi açısından çok önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir. İktisat Vekâleti içinde bir de Harici Ticaret Dairesi kurulmuştur. Bu Daire’nin amacı, dünyadaki ekonomik gelişmeleri takip etmek, ülkedeki tüccar ve sanayicileri bu girişimlerden haberdar etmek ve dünyadaki tüccar ve sanayicilerle irtibat kurmasına aracı olmak şeklinde belirlenmiştir. Ancak esasen bu dairenin, İstanbul’daki tüccar ve sanayiciyi korumak için kurulduğu ve Anadolu’daki tüccarların haklarını korumadığı yönünde ciddi eleştiriler ve tepkiler gösterilmiş ve bu nedenle kanunlaşmamıştır (Tekeli - İlkin, 1977, 62).

5. Türkiye’de Milli Burjuvazinin Oluşturulması

Burjuvaziye diğer sosyal gruplardan ayıran önemli vasıflarından biri de üretim araçlarının mülkiyeti ve sermaye üzerindeki tasarruf hakkı olarak tarif edilebilir. Bu haklara sahip olunabilmesi ve korunması açısından da bankacılık sisteminin varlığı ve işleyişi önemli bir rol oynamaktadır. İttihat ve Terakki döneminden itibaren bankacılık alanında önemli adımlar atılmış olsa bile 1923 Türkiye’sinde tarımsal kredi veren bir devlet bankası, ticari banka kapsamında da 14 yabancı ve 8 yerli banka bulunmaktaydı. Bu dönemde sanayinin finansmanına yönelik bir bankanın olmaması nedeniyle sanayiciler acil olarak devlet tarafından bir sanayi bankası, tüccarlarda mevcut bankaların yetersiz olmasından dolayı ticareti destekleyecek bir ticaret bankasının kurulmasını talep etmektedirler (Silier, 1975, 492-493). Cumhuriyet döneminde bankacılık açısından en önemli problem bir merkez bankasının yokluğudur. Bu eksiklik Osmanlı Bankası ile giderilmeye çalışılmakla beraber istenen sonuçların alınması için yeterli değildi. Çünkü Osmanlı Bankası bu haliyle Kemalist kadroların ekonomik olarak ulaşmak

istediği hedeflere hizmet etmekten ziyade yurtdışındaki mali çevrelerin çıkarlarına hizmet ediyordu. İttihat ve Terakki döneminde merkez bankası fonksiyonlarını yerine getirmek üzere İtibar-ı Milli Bankası kurulmuş olsa da bu fonksiyonları yerine getirecek tecrübe ve insan kaynağına sahip olamadığı için istenen faydalar elde edilememiştir (Kuyucak, 1948, 349-366). Bankacılık alanındaki bu eksiklik tüm toplum kesimlerini etkilediği gibi köylü ve çiftçilerin dolayısı ile tarım kesiminin desteklenmesini de engellemiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında tarım kesimini destekleyen bazı bankalar olmakla beraber bunlar genellikle verimli bölgeler ile ihracata konu olan ürünleri destekledikleri için bu imkânlardan çok az bir kesim faydalanabilmiştir. Türkiye’de bulunan yabancı bankalar da tarım kesiminden ziyade dış ticaret işlemlerine kredi vermekte ve genellikle de liman şehirlerinde bulunmaktadır. Ayrıca bu bankalar vermiş oldukları kredileri bağlı oldukları ülke merkezlerinden getirdikleri paralarla değil, ülke içinde topladıkları mevduatlardan karşılamaktadırlar. Yabancı bankalarla karşılaştırıldıklarında ulusal bankaların yöresel nitelikte olduğu ancak devletin sağlamış olduğu desteklerle hızlı bir gelişme içinde oldukları görülmektedir (Yüzgün, 1983, 156). İttihat ve Terakki ile başlayan ve Cumhuriyetle devam eden milli burjuvazinin yetiştirilmesine yönelik hedefler doğrultusunda 1909-1930 arası dönemde yerli bankalar yabancı bankalardan daha hızlı gelişme göstermiştir (Ökçün, 1975, 458-459). Bu da İttihatçı ve Kemalist kadroların milli burjuva hedeflerine verdiği önemi ve halk tarafından da bu politikaların benimsendiğini göstermesi açısından ilginçtir. Örneğin Adapazarı İslam Ticaret Bankası’nın idare meclisi raporunda bankanın amacı, *“tüccar ve esnafı tahakküm altına alan yabancı sermayenin ve vatansız muhtekirlerin elinden kurtarmak ve Müslüman tüccara düşük faizli kredi vererek milli ticaretin gelişmesini sağlamak”* şeklinde açıklanmaktadır (Ökçün, 1975, 460). Bu ifadelerinde gösterdiği üzere ticaretin Müslüman-Türk unsurların eline geçmesi için sermaye birikimi ve bankacılık faaliyetlerinin önemi anlaşılmış ve bu kapsamda önemli adımlar atılmaya başlamıştır. 1923-1930 arası dönemde bankacılığın iki yönde geliştiği görülmektedir Bunlardan birincisi Ankara merkezli olarak siyasal iktidar tarafından oluşturulan, Türkiye İş Bankası, Türkiye Sanayi ve Maden Bankası, Emlak ve Eytam Bankası gibi bürokratik bir nitelik taşıyan bankalardır. Diğeri ise Ankara dışında Türk tüccar ve toprak sahipleri tarafından kurulan bankalardır. Sonuçta her iki banka grubunun temel amacı kredi sorunlarının çözümüne yöneliktir (Ökçün, 1975, 466-467).

Türkiye’de Cumhuriyet’in erken yıllarında milli burjuvazinin yetiştirilmesi çalışmalarında İş Bankası’nın özel bir yeri vardır. Banka milli burjuva yetiştirme politikalarına bir yandan özel girişimleri ve ticareti finanse ederek diğer yandan da sanayi yatırımlarını finanse ederek destek vermiş ve bu destekler sayesinde Cumhuriyet’in ilk yıllarında liberal ekonomiye destek veren önemli bir kitlenin oluşmasını sağlamıştır. İş Bankası bu misyonu ile İttihat ve Terakki’den beri özlemi duyulan ve Kemalist kadro tarafından da sürdürülen milli burjuvazinin yetişmesi için önemli roller üstlenmiştir. Ancak banka tarafından desteklenen bu girişimci, tüccar ve sanayiciler aynı zamanda devlet tarafından da gerekli şekilde desteklenmişlerdir (Çavdar, 1992, 207). İş Bankası özel sektöre ve sanayiye bu yardımları yaparken devlet tarafından da özel bir şekilde desteklenmiştir. Bu desteğin en önemli göstergelerinden biri İtibar-ı Milli Bankası’nın çok daha güçlü

bir sermaye yapısı olmasına rağmen İş Bankası ile birleştirilmesidir (Tunçay, 1981, 198). Bu birleşme, bazı yazarlara göre İş Bankası'nın bozulan mali yapısının düzeltilmesi olarak yorumlanırken bazı yazarlara göre de Ankara Hükümeti'nin İttihat ve Terakki ile bağlarını koparma isteğinden kaynaklanmaktadır. Kemalist kadrolar, İş Bankası'nın kuruluşu ile Türk sermayesini kârlı bir alana sokmak yanında güçlü bir banka talebinde bulunan tüccar ve sanayicilerin isteğini de karşılamış oluyorlardı. Bunun karşılığında da tüccar ve sanayicilerden bu bankayı kullanmaları beklenmiştir. Sonuçta gerek devlet destekleri ve gerekse tüccar ve sanayicilerin İş Bankası'na yönlendirilmeleri sayesinde banka 1924'te 2 şube ile başladığı faaliyetlerine 1929'da 28 şube ile devam etmiş ve bu yıllar arasında kendi fonları üzerinden yüzde 36 kâr ve tüm Türk bankacılık sistemindeki mevduatların üçte birine ulaşmıştır (Keyder, 1993b, 142-144).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerek İş Bankası ve gerekse kamu bankalarının kaynakları siyasi iktidara yakın kişileri zengin etmenin bir aracı haline gelmiş ve bu araçlar bilinçli bir şekilde kullanılmıştır (Tezel, 1986, 203-204). Örneğin Kurtuluş Savaşı'nın bazı etkili kişileri hemen hemen hiçbir para ödmeden İş Bankası'nın kurucuları ve yöneticileri arasında yer almışlar ve bu yolla bankadan çok önemli kazançlar elde etmişlerdir. Bu grup daha sonra İş Bankası grubu olarak adlandırılacak ve "Affairisma" tartışmalarında adları sık sık geçecektir (Avcıoğlu, 1990, 375). Bu grup aynı zamanda bazı milletvekilleri ile beraber o günün şartlarında çok kârlı olan şeker işine de birlikte girmişlerdir. İlginç bir şekilde İş Bankası ve Ziraat Bankası bu şirkete iştirak ederek ortak olmuş ve hemen sonrasında şeker ithalat imtiyazı bu şirkete verilmiştir. Böylece şeker fabrikalarının üretimi bilinçli bir şekilde kısılarak ithal malı şekerler ile anormal kazançlar sağlanmıştır. Benzer şekilde Paşabahçe şişe ve cam tekeli verilmek suretiyle zengin edilenlerden biri de Karako ve Ortaklarıdır. Bu ortaklık İş Bankası yöneticilerinin onayıyla Paşabahçe ürünlerinin fiyatını yüksek tutarak satışını engellemekte ve buna karşılık Almanya ve Polonya'dan ithal edilen malları satarak çok daha fazla kârlar elde etmektedir (Cem, 1986, 291-293). Bu örneklerden de görüleceği üzere, devlet desteği ve banka kredileri ile zenginlikler belli kişilere dağıtılmakta ve bu yolla bir milli burjuvazi oluşturulmaya çalışılmaktadır. Ancak bu durum burjuvazinin Batı'da geçirmiş olduğu aşamalar yoluyla değil devlet eliyle oluşturulmaktadır. Dönemin bakış açısını yansıtmaması açısından Yakup Kadri'nin, İş Bankası kredisi ile aldığı ve borcunu ödeyemediği için temerrüde düştüğü evini satmak istediğini İsmet Paşa'ya söylediğinde, Paşa'nın "*Sen çocuksun, çocuk*" şeklindeki hitabını ve küçümsemesini hiç unutmadığını ifade etmesi ilginçtir. Bu durumu anılarında "*şahsi menfaat işlerinde ben bir çocuktum ve İsmet Paşa böyle olmamı, besbelli bir eksiklik bir başarısızlık telakki etmekte idi. Şu hal de demek oluyordu ki, onca arsa spekülasyonu yapanlar, kazanç peşinde koşanlar akıllı ve başarılı kimselerdi*" şeklinde ifade etmektedir (Karaosmanoğlu, 1968, 85-87). Bankacılık alanındaki bir diğer önemli banka da Ziraat Bankası'dır ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e aktarılmıştır. Ancak Cumhuriyet'in ilk yıllarında önemli ölçüde finansal sıkıntı içine girmiş ve 1924 yılında devlet tarafından desteklenerek ayakta tutulmuştur. Banka her ne kadar tarım kesimini finanse etmek amacıyla kurulmuş olsa bile 1937 yılına kadar bir ticaret bankası gibi çalışmış ve yüzde 16,5 gibi çok yüksek

faiz oranları uygulamıştır. Banka en fazla tarımsal krediyi, 1923-1924 ile dünya ekonomik buhranına denk gelen 1927-1929 yıllarında kullandırmıştır (Silier, 1975, 10). Ziraat Bankası, Cumhuriyet döneminde benimsenen temel ekonomik politikaların gerçekleştirilmesinde, “mutlu azınlığın önemli kolu olan eşraf ve toprak ağalarına” destek olma rolünü üstlenmiştir (Cem, 1986, 291-293). Cumhuriyet döneminde tarımsal krediler, Ziraat Bankası ve 1929’da bir kanunla kurulan Zirai Kredi Kooperatifleri aracılığı ile verilmektedir. Ancak Ziraat Bankası kredileri tarım kesiminden ziyade eşraf ve kodamanlara giderken Zirai Kredi Kooperatifleri’nin kredileri de mahalli büyük toprak sahiplerine gitmekteydi. Böylece eşrafa giden Ziraat Bankası kredileri bunlar eliyle bankadan kefil gösteremediği için kredi alamayan köylülere yüzde 200’lere varan oranlarla borç olarak verilmekteydi. Bu nedenle Ziraat Bankası ve Zirai Kredi Kooperatifleri aracılığı ile verilmesi planlanan krediler ile tarım makinaları satın alınması ve işletilmesi yönündeki teşvikler anlamsız hale gelmiş sadece büyük toprak sahiplerine fayda sağlamıştır (Yerasimos, 1976, 1257). Bu örneklerden de görüleceği üzere, Kemalist kadro İş Bankası ve Ziraat Bankası eliyle tarım, sanayi ve ticaret alanında milli bir burjuvazi yetiştirmeye, tarımsal kesimdeki toprak ağalarının da kapitalist ekonomiye eklenmesi yönünde büyük çabalar göstermiştir (Avcıoğlu, 1991, 1383). Yukarıda da ifade edildiği üzere Ziraat Bankası kredilerinin küçük bir kısmı çiftçilere gitmekte ve önemli bir kısmı ise ihraç ürünleri ticareti ile uğraşan tüccarlara kullandırılmaktaydı (Ahmad, 2003, 111). Bu durum banka şubelerinin dağılımında da görülmektedir. Örneğin 1924-1929 arasında kasabalardaki 83 şube kapatılırken şehirlerde 19 yeni şube açılmış ve kırsalda kalan şubelerin Ege, Karadeniz kıyıları ile Çukurova gibi ihracata yönelik üretim yapan bölgelerde olduğu görülmektedir (Keyder, 1993b, 155). Bu durumdan rahatsızlıkların artması üzerine Hükümet daha önce kamu bankasından özel banka statüsüne çevirdiği Ziraat Bankası’nı 1937 yılında tekrar özel bankadan kamu bankası statüsüne dönüştürmüştür. Bu değişikliğin gerekçesini de tarımsal üretimde etkin bir yeri olmayanlara tarımsal kredilerin verilmesinin önlenmesi olarak belirtmiştir. Ancak bu durum Meclis’teki büyük arazi sahibi milletvekillerini rahatsız etmiş ve hükümetin ekonomi politikalarını eleştirmelerine neden olmuştur (Tezel, 1986, 349). Özetle Ziraat Bankası kredileri genellikle eşraf ve toprak ağalarına kullandırılmak suretiyle sermayenin belli ellerde toplanması sağlanmış ve bu durumda tarımda kapitalist ilişkilerin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Tarımdaki bu kapitalist birikim öncelikle o bölgedeki ticaret sermayesine eklenmekte ve daha sonrada İstanbul, İzmir, Adana gibi büyük şehirlerdeki ticaret ve sanayi sermayesine eklenerek milli burjuvazinin oluşumuna destek vermektedir.

İttihat ve Terakki ile başlayan milli burjuva yaratma ve milli sanayi tesis etme özlemi, Cumhuriyet’in de devraldığı bir özlem olup bu özlemlerin hayata geçirilmesi yolundaki ilk ciddi istekler daha öncede ifade edildiği üzere İzmir İktisat Kongresi’nde dile getirilmiştir. Sanayi grubu ülkede sanayileşmenin geliştirilmesi için güçlü bir sanayi ve maden bankası kurulmasını talep etmiştir. Bu amaçla 19 Nisan 1925 tarih ve 633 sayılı Kanunla Ticaret Vekâleti tarafından Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuş ve 1 Mayıs 1925 tarihinde çalışmalarına başlamıştır (Ökçün,1975, 442). Bankanın kuruluş amacı devlet işletmelerinin yanı sıra özel teşebbüse de orta ve uzun vadeli sınai kredi vermek

olarak belirlenmiş ancak yeterli sermayesi olmadığı için özel sektöre istenen düzeyde kredi kullandıramamıştır (Silier, 1975, 493). Bazı yazarlar bu dönemde devletin milli burjuva yetiştirilmesine yönelik politikalarının özel teşebbüsün gücüne inanmışlığın bir sonucu olmadığını, böyle bir milli girişimci sınıfın olmaması zorunluluğundan kaynaklandığını ileri sürmektedirler. Bu nedenle böyle bir sınıf yaratma ihtiyacı doğmuştur. Çünkü içinde bulunulan şartlarda devletin elindeki kaynaklarla bütün bu işlerin üstesinden gelmesi mümkün değildi. Bu nedenle devlet her alana girmek yerine sanayi alanında özel girişimleri desteklemek amacıyla bankalar kurmak (Sanayi ve Maadin Bankası), yasal düzenlemeler yapmak (Teşvik-i Sanayi Kanunu) ve bazı şirketlere iştirak etmek gibi yöntemleri kullanmıştır (Korum, 1982, 66). Sanayi ve Maadin Bankası bir taraftan krediler vermek ve diğer yandan da sanayi şirketlerine iştirak etmek yoluyla bu şirketlere sermaye aktarmış ve Türkiye’de sanayi burjuvazisinin gelişimine önemli katkılar sunmuştur (Tezel, 1986, 248). Sanayi yatırımlarının desteklenmesi açısından kredi ve iştirak yöntemleri aslında tüm ekonomilerde uygulanan yöntemler arasındadır. Ancak Türkiye’de sistemin uygulanmasında problem olduğu bilinmektedir. Örneğin, bu yatırımlar finanse edilirken bütün risk banka üzerinde bırakılırken kâr bu şirketler veya kişilere devredilmektedir. Bunun en belirgin örneği Sanayi ve Maadin Bankası’nın da ortakları arasında yer aldığı şeker sanayinde görülmektedir. Şeker fabrikasının ortakları aynı zamanda şeker satışı tekelini elinde bulundurdukları için fabrikaları düşük kapasite ile çalıştırmak suretiyle bir arz problemi ortaya çıkarmakta ve ortaya çıkan talebi de ithal ettikleri şeker fahiş fiyatla satarak anormal kârlar elde etmektedirler. Bu yolla şeker fabrikalarının ortağı olan banka oluşan zararı üstlenirken diğer ortaklar tekel karlarını kendi ceplerine indirmekte ve önemli bir servet biriktirmektedirler (Yerasimos, 1976, 1286-87).

Yeni gelişen ekonomilerde inşaat, altyapı ve gayrimenkul üzerindeki spekülasyon kazançların sermaye birikimi üzerindeki önemi bilinmektedir. Bu alanda yapılacak yatırımları finanse etmek amacıyla 1926 yılında Emlak ve Eytam Bankası kurulmuş ve böylece daha önce bu alanda yatırım yapacaklara yüzde 20-30 gibi fahiş oranlarla kredi verenlerin önüne geçilmeye çalışılmıştır (Silier, 1975, 493-494). Ancak bankanın başlıca faaliyeti Ankara’daki kamu inşaatlarına fon sağlamaktan ibaret kalmıştır (Keyder, 1993b, 144). Banka bu yönüyle Ankara’nın yeniden imarında sağladığı krediler yoluyla birçok zengin ortaya çıkmasına ve milli burjuva yetiştirme hedefine önemli katkılar sunmuştur. Cumhuriyet döneminde kurulan önemli bankalardan biri de Sümerbank’tır. Sümerbank’ın kuruluşu ile birlikte Sanayi ve Maadin Bankası’nın bütün malvarlığı Sümerbank’a devredilmiştir (Silier, 1975, 531). Sümerbank, Ankara’da bürokrasinin devletçilik anlayışı ile burjuvazinin devletçilik anlayışı arasındaki mücadelenin gün yüzüne çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Sümerbank’ın kuruluş gerekçesinde, yönetimi Devlet Sanayi Ofislerine bırakılan şirketleri devralacağı ve yeni kurulacak devlet sanayi işletmelerine kaynak sağlayacağı belirtilmektedir (Yerasimos, 1976, 1302). Cumhuriyet döneminde devlet, sanayide kapitalist girişimcilik rolünü oynamaya başlamış ve sonrasında bu rol Sümerbank’a verilmiştir. Ancak bankanın bu rolünün kalıcı olmadığı bizzat Sümerbank’ın kuruluş kanununda yer almakta ve bankanın bu sanayi işletmelerinin kuruluşunda yer aldıktan bir süre sonra bu işletmelerdeki

paylarının özel girişimlere devredileceği belirtilmektedir (Tezel, 1986, 212). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Kemalist kadronun bankalara yüklediği en önemli misyon milli burjuvazinin oluşturulması hedefine yardımcı olmaktır. Nihayet banka kaynakları da bu kapsamda kullanılmış ve kuruluşunun hemen akabinde ciddi miktarlarda sınai ve ticari krediler verilmiştir (Yerasimos, 1976, 1303). Bankanın kuruluş kanununda özellikle devlet işletmelerinin anonim şirketlere dönüştürülmesi ve bu şirketlerin hisselerinin yüzde 25’inin Türk vatandaşlarına satılmasının belirlenmesi milli burjuvazi yetiştirme politikasına verilen önemi göstermesi bakımından çok önemlidir (İlkin, 1975, 541-542).

Gerek Osmanlı ve gerekse Cumhuriyet’in ilk yıllarında bankacılık alanındaki en önemli eksiklik bir merkez bankasının yokluğudur. Her ne kadar Osmanlı’da merkez bankası fonksiyonunu bir ölçüde Osmanlı Bankası yerine getiriyor olsa da her zaman istenilen düzeyde destek alınamıyordu. Bu problem İttihat ve Terakki döneminde de önemli bir problem olarak dikkate alınmış ve bu amaçla 1916 yılında merkez bankası fonksiyonlarını görmek üzere İttihatçı Milli Bankası kurulmuştur. Ancak bu banka merkez bankası fonksiyonlarını yerine getirmekte yetersiz kaldığından İzmir İktisat Kongresi’nde, merkez bankası konusu önemli bir gündem olarak ele alınmıştır. Kongre’de merkez bankası ihtiyacı, ekonomik hayatın iyileşmesi, bankalar arasında koordinasyonun sağlanması için bir devlet bankasının kurulmasının zaruri olduğu şeklinde belirtilmiştir. Merkez bankasının kurulması ile banknot ihtiyacının çözüleceği, devletin kredi ihtiyacının karşılanacağı, ekonomik hayatın gelişeceği ve uluslararası alanda önemli bir yer edinileceği beklenmektedir (Ökçün, 1971, 70). Cumhuriyet döneminde merkez bankası ile ilgili ilk ciddi gelişme 1927 yılındaki Hükümet programında görülmekte ve yıl içinde devlet bankası kurulması ile ilgili kanun teklifinin meclise getirileceği belirtilmektedir. Bu açıklamalarla 1923 yılından beri hedeflenen merkez bankası fikri resmi olarak ilan edilmiş oldu (İlkin, 1975, 551). Merkez bankası kurulması yönündeki iradeyi göstermesi açısından 1928 yılında Ali İktisat Meclisi’ne Şevket Süreyya Aydemir tarafından verilen rapor önemlidir. Aydemir raporda iktisadi yapı ve parasal alandaki gelişmeleri incelemiş ve Türk parasındaki dalgalanmaları önlemek üzere bir devlet bankasının kurulması gerektiğini belirtmiştir. Dönemin siyasi çevrelerine yakınlığı ve özellikle Atatürk ve İnönü ile ilişkileri dikkate alındığında bu ifadelerin önemi bir kat daha artmaktadır (İlkin, 1975, 555). Dünya Ekonomik Buhranı hem merkez bankası ihtiyacını daha belirgin olarak ortaya koymuş hem de kuruluş sürecini hızlandırmıştır. İnönü Aralık 1929’da yaptığı “Milli Para” ile ilgili konuşmada merkez bankasının kuruluş esaslarını belirtmiştir. Buna göre, bankanın sermayesi milli para olarak belirlenecek, halka açık bir anonim şirket olacak, özel bir kanunla kurulacak ve ilk etapta milli paranın fiyatı altına göre belirlenmeyecek ve şartlar uygun olduğunda altına endeksli hale getirilecektir (Tekeli-İlkin, 1977, 134). Merkez bankası çalışmalarını yürütmek üzere bir komisyon kurulmuş olmasına rağmen İş Bankası grubu temsilcileri, bankanın ana sermayesinin bankalardan ve Türk vatandaşlarından temin edilmesine karşı çıkmışlar ve banka sermayesinin yabancı kredi kullanılarak da oluşturulabileceğini öne sürmüşler ve tasarının bu haliyle kabul edilmeyeceği yönünde de birtakım söylentiler yaymışlardır (İlkin, 1975, 577). Bu söylentiler

üzerine Hükümet tasarımı yabancı bir uzmana inceletmiş ve hızlı bir şekilde Meclis'e getirerek onaylamış ve 1930 yılında 1715 sayılı yasa ile ulusal bir Merkez Bankası kurulmuştur (Çelebican, 1982, 26).

İttihat ve Terakki döneminde başlayan milli burjuvazi oluşturma çabaları Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile daha da önemli hale gelmiş ve oluşturulacak bu sınıfın belli ülkelerle bağlantılarının da olmaması birinci öncelik olarak dikkate alınmıştır. Bu tanıma öncelikli olarak Müslüman Türkler ve bir ölçüde de Yahudiler uymaktadır. Rum, Ermeni ve Hristiyan unsurlar daha önceden yaşanan tecrübelerde dikkate alındığında güven açısından tehlikeli unsurlar olarak görülmektedir. Savaş şartları İttihatçılara milli burjuva yetiştirilmesi için uygun şartları sağlamış ve bu yolla bazı Müslüman tüccarların büyümesine imkân hazırlamıştır. Bu tüccarlar daha sonra Kurtuluş Savaşı'nda da önemli roller oynamışlardır. Ancak buna rağmen Hristiyan tüccarlardan, sayı, ticari ilişkiler ve sermaye bakımından daha üstün hale geldiklerini iddia etmek mümkün değildir (Keyder, 1993a, 92-95). İttihat ve Terakki'nin milli burjuva yetiştirme projesindeki başarısızlıklarda savaşların ve göçlerin önemli rol oynadığını belirtmek gerekir. Bu göç hareketleri, ülkeden ayrılan gayrimüslim nüfusla birlikte mali sermaye ve kültürel birikimin de yok olmasına neden olmuştur. Bu durum Cumhuriyet döneminin böyle bir sermaye birikimi, uluslararası ilişkiler ve oluşturulacak burjuva sınıfının kültürel temelden mahrum kalmasına neden olmuştur (Keyder, 1993a, 111-114). Özetle, İttihatçıların başlatmış olduğu milli burjuvazi oluşturma çabaları, I. Dünya Savaşı, kapitülasyonların kaldırılması, Ermeni ve Rumların göçer yoluyla ülkeden ayrılması, Müslüman-Türk tüccarların önünü açmış ve 1914-1923 yıllarında elde edilen birikimleri kullanarak Cumhuriyet'in ilk yıllarında daha fazla büyüme ve kâr elde etme fırsatı yaratmıştır (Keyder, 1993a, 132; Toprak, 1982, 57, 77-83).

Milli burjuva yetiştirilmesi hedefinin İzmir İktisat Kongresi'ndeki en önemli temsilcisi Milli Türk Ticaret Birliği'dir ve hedeflerini, ithalat, ihracat ve toptan ticarete Türk tüccarının hâkim olması şeklinde dile getirmişlerdir. Ancak bu misyonun yerine getirilebilmesi için devlet yardım ve müdahalesinin şart olduğu belirtilmekte ve bu taleplerini de milli iktisatçıların başlangıç döneminde devlet yardımını öngören görüşlerine dayandırmaktadırlar (Avcıoğlu, 1990, 226-227). Farklı bir ifade ile bu birlik, Levantenler, Rumlar ve Ermenilerden ortaya çıkan boşluğu milliyetçilikten yararlanarak ele geçirmek ve yabancı sermaye ile ortaklıklar kurmayı hedeflemektedir. Bu yeni konjonktür nedeniyle de yabancı firmalar ilişkilerini bu kesimlerle sonlandırarak Türklerle iş birliği yapmaya başlamışlardır. Bunların yanında Kurtuluş Savaşı'na katılan ve ticarete yönelen subaylar, memurlar ve Anadolu tüccarı da İstanbul tüccarı ve yabancı tüccarlar ile iş birliği yaparak pastadan pay almaktan geri kalmamışlardır. Yabancıların ticaretteki etkinliklerinin azaltılması Cumhuriyet döneminde de önemli bir hedef olarak belirlenmiş ve bizzat Atatürk tarafından *"halkımızın tüccar sınıfını zengin edebilmek için, ticaretin yabancı ellerde bulunmasına mâni tedbirler almak zorundayız"* şeklinde ifade edilmiştir (Cem, 1986, 286-287). Atatürk benzer şekilde, Konya'da esnaf ve tüccarlarla yaptığı bir konuşmada, geçmişte milli ticaret müesseselerinin yabancıların eline geçtiğini ve artık buna müsaade edilmeyeceğini ve bu işlerin yerli tüccarların eline geçmesi için gerekli tedbirlerin

alınacağını belirtmektedir (Daver, 1983, 261). Cumhuriyetle birlikte siyasi bağımsızlık kazanılmakla beraber ekonomik bağımsızlık için 1929 yılının beklenmesi gerekiyordu. Çünkü Lozan'da yapılan anlaşma gereği Osmanlı gümrük rejiminin 1929 yılına kadar uygulanacağı kabul edilmişti. Bu nedenle ekonomik bağımsızlığı hızlı bir şekilde kazanmak için ticaret ve sanayiye millileştirmek ve milli burjuvaziye aktarmak önemli bir öncelik olarak belirlenmiştir (Yerasimos, 1976, 1250). Kemalist kadronun milli burjuva yetiştirme hedefi açısından Ticaret ve Sanayi Odalarının kurulması önemli bir aşama olarak değerlendirilmelidir. Her ne kadar bu odaların kuruluş amacı ülkedeki ticaret ve sanayinin gelişmesi için öneriler getirmek olsa da genel olarak büyük burjuvazinin çıkarlarına hizmet eden bir yapıya büründüğü söylenebilir (Rozaliyev, 1978, 68). Devlet eliyle burjuva yetiştirmenin en yaygın yollarından biri de çeşitli tekeller kurup sonrasında bunların özel teşebbüse devredilmesidir. Bu şekilde istenilen kişilere yüksek kazançlar sağlanmakta ve bunun karşılığında çeşitli komisyonlar alınmaktadır. İstanbul ve İzmir limanlarının işletilmesi hakkının verilmesi, kibrit tekeli, petrol ve benzin ithalat tekeli bunlara örnek olarak verilebilir (Cem, 1976, 293). Benzer şekilde İş Bankası kaynaklarının tahsis edilmesi ile Kemalist kadrolara sağlanan büyük kârlar da bu kapsamda değerlendirilebilir (Rozaliyev, 1978, 69).

II. Dünya Savaşı yıllarında ortaya çıkan karaborsa, tarım alanındaki işgücünün askere alınması ve 1942-1943 yıllarında yaşanan kuraklık, büyük toprak sahipleri ile tüccarların çok fazla kazanç sağlamalarına ve dolayısı ile milli burjuvazinin oluşmasına çok önemli katkılar sunmuştur. Böylece savaş yıllarının sonuna doğru sınıfsız bir toplumu düşleyen yönetim, karşısında ekonomik anlamda güçlenmiş iki sınıf bulmuştur. Bunlar ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahipleridir (Çavdar, t.y, 8-9). II. Dünya Savaşı'nın Türkiye'deki sosyal ve ekonomik gelişme açısından en önemli sonucu, kapitalizmin gelişmesinin hızlanması ve büyük sermayenin gücünün artmasıdır. Türkiye'nin bu savaşta tarafsız kalması, Türk burjuvazisinin uluslararası sermaye ile daha iyi ilişkiler kurmasına ve bu yolla Almanya, İngiltere ve ABD'ye yapılan hammadde ihracatından çok büyük kârlar elde etmesine imkân sağlamıştır (Rozaliyev, 1978, 187-188). Bunun yanında savaş yıllarında artan enflasyon ve kıtlık, yeterli kontrol ortamının zayıflığı, rüşvet mekanizması ve siyasi ilişkiler önemli servetlerin yapılmasına zemin hazırlamıştır. Ancak bu durum halk tabanında yönetici kadrolara olan güveni zedelemiş ve konu Meclis gündemine kadar taşınarak 30-40 bin harp zengini olduğu, bunlardan bazılarının henüz milyoner olmamakla beraber yüzbinlerce liraya sahip oldukları belirtilmiştir (Cem, 1976, 309). Bu dönemdeki tüccarlar, fabrika ve atölye mülkiyeti ile ticaret işlemlerini tek elde toplayarak sürecin tamamını kontrol eder hale gelmişler ve zanaatkarları çok düşük ücretlerle çalışmak zorunda bırakmışlardır (Rozaliyev, 1978, 96, Keyder, 1993b, 88).

Türkiye'de ticaret sermayesinin birikmesine ve ticaret burjuvazisinin ortaya çıkmasına yol açan nedenlerden biri de tarım ürünleri ihracatıdır. Tarım ürünlerindeki mevsimsellik nedeniyle genel olarak hasat dönemlerinde yabancıların Türk Lirasına olan talebi nedeniyle Türk Lirası değerlenmekte hasat sezonu bittikten sonra ise düşmekteydi ve bu durum Türk tüccarların aleyhine

fakat yabancı bankerlerin lehine önemli kârlar getirmekteydi. Hükümet bu dezavantajlı durumu düzeltmek üzere 500 lirayı aşan bütün döviz işlemlerinin yeni kurulan Kambiyo Borsası'nda ve Türk borsa simsarları aracılığı ile satılmasını zorunlu kılan bir yasal düzenleme yaparak bu kârın yerli sermayeye aktarılmasını sağladı (Keyder,1993b, 113-114, Ökçün, 1971, 406-425). Sonuç olarak, İttihat ve Terakki'den devralınan milli burjuvaziyi oluşturma yönündeki siyasi mirası devam ettirmek için her türlü yasal ve idari tedbirlerle tüccar sınıfına gerekli destek verilmiştir. Bu desteklerin verilmesinde bazı zamanlar ekonomik, hukuki ve ahlaki kurallara riayet edilmediği döneme ait tartışmalarda da dile getirilmiş ve eleştirilmiştir.

Yeni Türkiye'nin ekonomik bağımsızlık açısından önündeki en önemli engellerden biri de sanayi idi. Çünkü Osmanlı'dan devralınan sanayi tesisleri ve sanayi altyapısı ülkenin ihtiyaçlarını karşılamaktan uzaktı ve bu nedenle ciddi anlamda dışa bağımlı idi. Bu problemin çözümü İzmir İktisat Kongresi'nin ana konuları arasında yer almış ve önemli tartışmalara neden olmuştur. Kongre'nin hazırlık çalışmalarını yapan Heyeti Faale'nin raporlarında bu sorunun çözümü için kendi sermaye ve kredi imkânları ile sanayi tesisleri kuracak bankaların olması gerektiği belirtilmekte ve sonrasında da bu tesislerin hızlı bir şekilde kredili olarak halka devredilmesi önerilmektedir (Ökçün, 1971, 68-70). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere sanayi tesislerinin devlet eliyle kurulması talep edilmekle beraber mülkiyetinin devlete değil özel kişilere ait olması istenmektedir. Bu durum hem yeni Cumhuriyet'in liberal ekonomi tercihleri ile hem de milli burjuva yetiştirme hedefleri ile uyumaktadır. Ancak yukarıdaki ifadeye geçen halka devri ifadesinin bir temenniden ibaret olduğu dönem uygulamalarından anlaşılmakta ve bu tesislerin genellikle siyasi ve bürokratik ilişki ağı içinde dağıtıldığı bilinmektedir. Kemalist kadroya yakınlığı ile bilinen Şevket Süreyya, sanayileşme hamlesini adeta millet olma ile özdeşleştirmekte ve bunu ulaşılması gereken bir "kızıl elma" olarak nitelemektedir. Ayrıca Avrupa'daki milletlerin iktisadi birliklerini kendi sanayi sistemlerini kurarak sağladıklarını ve ancak bu yolla millet olabildiklerini ifade etmektedir (Aydemir, 1968, 220). Sanayileşme önemli olmakla beraber sanayileşmenin hangi toplum kesimleri üzerinden gerçekleştiği de sosyal açıdan bir o kadar önemlidir. Bu anlamda Cumhuriyet'in ilk dönem sanayileşmesinde toplumun alt gelir gruplarının ciddi anlamda ezildiği söylenebilir. Bu konu İsmail Hüsrev tarafından *"esasen her yerde olduğu gibi bizde de milli sanayi, kendine inkişaf imkânlarını "ilk sermaye birikmesi" ismi verilen bu cemiyet hadisesi sayesinde bulabilmektedir. Mübalağasızca denebilir ki, bu insiyaki hadise, bu iktisat vetiresi olmasaydı belki milli sanayinin kendine sermaye, işçi ve pazar bulması da imkânsızlaşır"* (İsmail Hüsrev, 1935, 47) şeklinde ifade edilmektedir. Sanayinin gelişmesinde ve sermaye birikiminin oluşumunda Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun rolü inkâr edilemez. Örneğin, 1927 yılında devlet destekli şirketlerde üretilen mal değeri 15 milyon liradan 1932 yılında 154 milyon liraya çıkmış ve yaklaşık 10 kat artmıştır. Ancak bu artışa rağmen bu tesislerde önemli yapısal değişiklikler olmamıştır (Han, 1976, 152). Teşvik-i Sanayi Kanunu ile özellikle hammadde ve işçilik maliyetlerinin azaldığı görülmekte ve bu da işçi sınıfı ile hammadde üreten köylü sınıfların yaşam şartlarının ağırlaştığını göstermektedir (İsmail Hüsrev, 1935, 47-48). İşçi ücretlerinin düşük tutulması yoluyla sanayi kesiminde maliyetleri

düşürme politikası, takip edilen kalkınma stratejisi açısından uyumludur. Çünkü o dönemdeki üretim teknolojisi göz önüne alındığında maliyetleri düşürmenin iki yolu vardı ya hammadde fiyatlarını düşürmek ya da işçi ücretlerini... Örnek vermek gerekirse, 1934-1938 arasında işçi ücretleri yüzde 25 ve 1938-1943 döneminde de yüzde 40 azalmıştır. Bu oranlardan da anlaşılacağı üzere işçi ücretleri üzerinden sanayi burjuvazisine uygun şartlar oluşturulmaktadır.

Bu dönem sanayi burjuvazisini geliştiren ve çok yüksek kârlar elde etmesini sağlayan yollardan biri de üretimi kısmak ve kartelleşmek idi. Böylece arzı kontrol ederek ve piyasayı domine ederek sanayi kesiminde kârlılıklar artırılarak hızlı bir sermaye birikimi oluşmuş ve kârlılık ticaret sektöründen sanayiye doğru kaymıştır (Keyder, 1993a, 144-146). Fakat bütün bunlara rağmen oluşan sermaye birikimi sanayi alanında yatırım yapmaktan çekinmiş spekülasyon alanlarına ve özellikle de kârlı olan aracılık faaliyetlerine yönelmeyi tercih etmiştir. Bu konu 1930 Sanayi Kongresi'ne sunulan kimya sanayi raporundan da anlaşılabilir ve bankaların üç ay gibi kısa vadeli, istenildiğinde geri çağırılabilir ve yüzde 17-18 gibi çok yüksek faizlerle kredi vermeleri eleştirilmekte ve bu yolla sanayinin gelişmesini beklemenin hayal olduğu belirtilmektedir (Silier, 1975, 513). Türkiye'de sanayinin kurulması ve Batılı anlamda bir sanayi burjuvazisi oluşturmak için yapılan işlerden biride sanayinin kredi ihtiyacını karşılamak için oluşturulan Sanayi ve Maadin Bankasıdır. Bankanın amacı, özel ve devlet sınıai mülkiyetinin gelişmesine, üretimin ve sermayelerin yoğunlaşmasına, ülkenin emperyalist tekellere bağımlılığının zayıflamasına yardımcı olmaktır (Rozaliyev, 1978, 138).

Türkiye'de sanayi burjuvazisinin 1930'larda güçlendiği görülmektedir. Çünkü uygulanan devletçi politikalar, devlet girişimciliğini özel girişimciliğin önüne çıkarmak için değil tam tersi özel girişimciliği tamamlamak üzere kullanılmaktaydı. Her ne kadar sanayide devlet kapitalizmine başvurulmuş olsa bile özel sanayi birikimine devlet desteği verilmeye devam etmiştir. Bu dönemde devlet işletmelerinin sanayinin gelişmesine insan kaynağı açısından da önemli katkıları olmuştur. Bu işletmelerde tecrübe kazanmış yöneticiler, mühendisler, yurt dışında eğitim almış kişiler özel sektöre geçerek sanayinin gelişme sürecine dahil olmuşlardır. Devletçilik, aynı zamanda kamu görevlerinden ayrılan kişilerin daha sonra girişimci olmaları yönünden de önemli katkılar sunmuştur. Örneğin, 1968 yılında yapılan bir araştırmada 50 ve üstü işçi çalıştıran işletmelerin kuruluş tarihi 1921-1930 olanların kurucularının yüzde 13'ü, 1931-1940 arasında kurulanların yüzde 78 ve 1941-1950 arasında kurulanların yüzde 30'u kamudan ayrılan kişilerden oluşmaktadır (Tezel, 1986, 217-218). Bu verilerin de gösterdiği üzere kamu görevlerinden ayrılan kişiler Türkiye'de özel girişim alanının gelişmesinde önemli roller oynamışlardır. Ancak bu ilişkinin daha sonraki dönem sanayileşmesi açısından sürekli kamu desteğinin talep edilmesi açısından da olumsuzlukları olduğu söylenebilir. Bu olumsuzlukları dillendirenlerden biri de bizzat Atatürk'ün yakınında bulunan ve devletçi fikirleri ile bilinen Ahmet Hamdi Başar'dır. Başar; bu tür desteklerle oluşan burjuvazinin kalkınmamıza destek sağlasa bile zenginliklerinin kaynağı devlet olduğu için doğru bulmadığını ifade etmekte ve bu yolla gümrükleri yükselten, demir yolu yapımı için müteahhitlere bol para veren, dövizsizlik yüzünden para gelmediği

için karaborsayı yaratanın da devlet olduğunu söylemektedir. Bu gibi yollarla çabuk para kazananların kalıcı tesisler kurmak yerine kolay ve çabuk para kazanmak için kapkaç sanayii kuracaklarını belirtmektedir (Avcıoğlu, 1990, 396). Benzer şekilde özel teşebbüs taraftarı olan Celal Bayar da şikâyetlerini 1936 Sanayi Kongresi'nde, memleketin sanayileşmesini ve milletin muhtaç olduğu refahı, bazı hususi teşebbüslere ve bu teşebbüslerin dayandığı sermayeye bırakılması halinde çok daha uzun süreler beklenmesi gerektiğini belirtmekte ve bütün desteklere rağmen özel sektörün istenilen yatırımları yapmakta yetersiz kaldığını belirtmektedir. Bayar, benzer problemlerin madencilik alanında da görüldüğünü ve madencilik ruhsatı alanların madeni işletmektense bu ruhsatı birkaç yüz bin liralık komisyonla devretmeyi benimsediklerini, bu ruhsatları ülke menfaati ve milli ekonominin gelişmesi için kullanmak yerine spekülatif amaçlarla elde bulundurmaya tercih ettikleri için eleştirmektedir (Kuruç, 1963, 41).

Özetle, Cumhuriyet'in geniş devlet desteği ile özel sanayici yaratma politikası, birçok zengininin yetişmesine katkı sunmasına rağmen büyük sanayiciler ve büyük sanayi tesislerinin ortaya çıkmasını sağlayamamıştır. Buna karşılık daha kolay ve garantili kazanç yolları tercih edilmiş, üretip satmaktansa alıp satmak yeni yetişen zengin tipi ya da daha doğru bir tabirle milli burjuvalar tarafından tercih edilmiştir. Bununla birlikte, geleceğin büyük iş adamları bu dönemde imal edilmiş ve özellikle Anadolu'da iş hayatını ellerinde tutan Rum ve Ermenilerin tasfiyesi, milli müteşebbislere geniş imkânlar getirmiştir (Avcıoğlu, 1990, 399-400).

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecindeki savaşlarında etkisi ile hem tarımsal nüfus hem de tarımsal üretim açısından güçlü bir yapı devredilememiştir. İttihat ve Terakki döneminde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de siyasi elitlerin toprak ağaları ile ilişkileri devam etmiş ve aralarında iyi bir ittifak kurulmuştur. Bu ilişki bizzat Atatürk'ün ifadelerinde de yer almaktadır. Atatürk, Türkiye'de büyük arazi sahibi çok az insan olduğunu ve bu insanların korunması gerektiğini belirtmektedir (Cem, 1978, 280, Avcıoğlu, 1990, 354-355). Bu dönemde büyük arazi sahiplerinin korunması ve desteklenmesi yönündeki politikalar yapılan sosyoekonomik tercihlerle önemli ölçüde tutarlılık gösterir. Çünkü burjuva sınıfını oluşturabilmek için gerekli sermaye birikimi 1920'ler Türkiye'sinin tarihsel bağlamında ancak bu sınıfın desteklenmesi ile hızlı bir şekilde oluşturulabilirdi. Böylece tarımdan elde edilen artık değer ile hem tarım kesiminde sermaye birikimi oluşturulacak hem de bu ürünlerin ticaretini yapan ticaret burjuvazisi de buradan başka sektörlerden elde ettiğinden çok daha fazla kâr elde etme fırsatı yakalamış olacaktı (Keyder, 1993a, 14). Toprak mülkiyetinin yoğunlaşmasında önemli ölçüde göç eden veya göçe zorlanan azınlıkların ülkeyi terk etmesinin rolü büyüktür. Böylece terkedilen topraklar büyük arazi sahipleri tarafından sahiplenmek veya bunlara verilmek suretiyle ticari tarım alanları genişletilmiştir (Keyder, 1993a, 27). Bu durum orta ve batı Anadolu'da toprak ağalığının kapitalist işletmelere dönüşmesine neden olmuştur (Rozaliyev, 1978, 23-24). Tarım kesiminde büyük ticari tarım işletmelerinin geliştirilmesi açısından 1924 tarihli Kadastro Kanunu ile 1926 yılında kabul edilen Medeni Kanun önemli düzenlemeler getirmiştir. Bu iki düzenleme ile özel mülkiyet

hakları yasal olarak güvence altına alınmış ve geniş alanlar üzerinde kullanım hakkı olan ailelere bu toprakları malik sıfatıyla tapuya kaydettirme hakkı verilmiştir. 1929 yılında yapılan yeni bir düzenleme ile Osmanlı döneminde çeşitli ailelere verilen tımar, iltizam gibi hakların mülk olarak tapuya kaydı için bu belgeler yeterli görülmüştür. Bu belgelerde söz konusu haklarla ilgili sınırlar belirsiz olduğundan elinde bu tür belge bulunan nüfuzlu aileler çok geniş alanların mülkiyetini kazanmışlardır (Tezel,1986, 317-318). Bu ifadelerden de açıkça anlaşılacağı üzere, Kemalist kadronun tarım ve köylüyle ilgili politikalarının temelinde büyük toprak sahibi çiftçiler ile toprak ağaları yer almaktadır. Çünkü sistemin meşruiyet temelini oluşturan sacayağının bir köşesinde toplumun bu kesimi yer almaktadır.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında tefecilik, tarım alanında sermaye birikimini engelleyen ciddi bir sorun olarak görülmektedir. Şehir ve kasabalardaki esnaf, tüccar veya serbest meslek erbabı tarafından köylüye verilen faizli krediler nedeniyle köyde oluşan artık yine bunlara dönmekte ve tekrar faizli kredi olarak köylüye verilmektedir. Bu durum köylünün ödeme gücünü ve vergi yükümlülüklerini yerine getirmesini engellemektedir (İsmail Hüsrev, 1932a, 14). Tarım kesiminde tefeciliğin en yıkıcı hali, köylünün borcunu ödeyememesi durumunda tek gelir kaynağı olan toprağını kaybetmesi ve üretimden çekilmesidir. Cumhuriyet dönemindeki bu tefecilik, müteşebbis köylüyü ortadan kaldıran, köy hayatındaki toplumsal farklılaşmayı derinleştiren en önemli unsurlar arasındadır (İsmail Hüsrev, 1932b, 31-34). Köylünün bu durumunu iyileştirmek için 1929 Dünya Ekonomik Buhranı’nda, devlet tarafından tarımsal kredi maliyetlerinin azaltılmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan biri 1470 sayılı Ziraî Kredi Kooperatifleri Kanunu’nun çıkarılması diğeri de Ziraat Bankası’nın tarım kesimine vereceği kredileri artırabilmek için çıkarılan 1930 tarih ve 1697 sayılı Kanundur. Bunların yanında tarımsal aletler, tohum ve ilaç gibi ihtiyaçlar içinde uygun kredi imkânları getirilmiştir. Bütün bu desteklerin toplumun çok dar bir kesimini kapsadığı ve özellikle kapitalist üretim ilişkilerine eklenmiş büyük çiftçilere yöneldiği söylenebilir (Tekeli - İlkin,1977, 188-190). Bu durum Meclis’te Kırşehir milletvekili Yahya Galip Bey tarafından ağır bir şekilde eleştirilmiş ve Anadolu’da koşum hayvanı bulamayan insanlar varken gümrüksüz tarım makinaları ithalatının ancak birkaç büyük arazi sahibini memnun edeceğini ifade etmiştir (Avcioğlu, 1991, 1384-1385).

Türk tarımında pazar imkânlarının gelişimi ile kapitalist ilişkilerin gelişmesi arasında önemli bir bağ vardır. Bu nedenle pazar imkanlarının geliştiği, Ankara, İzmir, İstanbul gibi yerlerde sistem toprak ağalığından ziyade sermayedar çiftlik işletmesi şekline dönüşmüştür (İsmail Hüsrev, 1932c, 29). Tarımdaki kapitalist ilişkilerin gelişmesi açısından tarımsal sanayinin gelişmesi ile ihraç ürünlerinin önemli bir yeri vardır (Arıoba, 1982, 84). Yani tarımsal sanayinin kurulduğu bölgeler ile tarımsal ürün ihraç eden bölgelerin kapitalist sistemle entegrasyonu daha kolay ve hızlı olmaktadır. Cumhuriyet döneminde tarım kesiminin maliye politikası araçları ile desteklenmesi bakımından Aşar vergisinin kaldırılması önemli bir gelişme olup, devlet bu yolla toplam vergi gelirinin yaklaşık yüzde 29’undan vazgeçmiştir (Çakır, 1981, 138; Tezel, 1986, 319-321). Aşar’ın kaldırılması köylünün pazar için sunacağı ürünleri artırmış ve bu yolla ticari

tarımın gelişmesinin yolu açılmıştır.

Tarımsal alanda daha fazla ürün üretilmesini teşvik açısından kredi mekanizmalarının kullanılması da önemli olmuştur. Bu kapsamda Ziraat Bankası dışında, İş Bankası da özellikle ihraç ürünleri üreten büyük toprak sahiplerine açtığı kredilerle (Silier, 1975, 510) Kemalist Kadronun "milli burjuvazi oluşturma" yönündeki hedeflerine önemli ölçüde destek vermiştir.

Kapitalist ve pazar ekonomilerinin gelişimi ve bu pazarların birbirine eklenmesi açısından ulaşım imkânlarının gelişmesi son derecede önemlidir. Bu nedenle, Osmanlı'nın son dönemlerinde olduğu gibi Cumhuriyet'in ilk yıllarında da ulaşım açısından demiryolu politikaları öncelikli hedefler arasında yer almıştır. Demiryolu politikası bir taraftan merkez ile çevrenin bağlantısını kurmak diğer taraftan da ülkenin iç kesimlerinde üretilen tarım ürünleri ile madenlerin taşınması için oldukça önemli idi. Demiryolu veya daha geniş anlamı ile ulaşım politikası tercihlerinde Cumhuriyet hükümetinin özel teşebbüsten yana olmakla beraber yerli ve yabancı sermaye arasında kesin bir ayrıma gitmediği ancak yerli sermayeye belli imtiyazlar vermek suretiyle desteklediği görülmektedir (Ökçün, 1971, 107). Bu desteği göstermesi açısından bakıldığında, bu dönemde ulaşım amaçlı kurulan altı şirketten sadece bir tanesinde yabancı hissedar bulunmakta olup diğerlerinin tamamı Türk vatandaşlarına aittir. Bu şirketler ağırlıklı olarak Ankara ve İstanbul'da kurulmuşlardır (Yerasimos, 1976, 1257-1258). Deniz ulaşımı açısından Lozan Antlaşması ile kabotaj hakkı yabancı şirketlere tanındığından bu süre bitene kadar yeni Cumhuriyet'in yapabileceği çok fazla bir şey yoktur. Ancak bu engelin ortadan kalkacağı döneme hazırlıklı olmak için Kemalist kadro Türk özel gemicilik şirketlerini geliştirmek için yoğun bir çaba harcamıştır. Bu amaçla önce deniz personeli yetiştirilmesi ile işe başlanmış, 1923 yılında kurulan denizcilik işletmelerinin kapasitesi artırılmış, gemilerin gençleştirilmesi ve büyütülmesine çalışılmış ve 1936 yılında kabotaj hakkı devletleştirilerek denizcilik alanında serbest hareket imkânı elde edilmiştir (Han, 1976, 150-151). Bunların yanında maliye politikası araçları ile armatörlerin işleri kolaylaştırılmaya çalışılmış ve çeşitli vergisel avantajlar sağlanmıştır (Tunçay, 1981, 196). Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde ulaşım alanındaki yatırımların çoğu yabancılar tarafından yapılmakla beraber, Türk müteşebbisleri bu firmaların taşeronluğunu yaparak hem bu alanda tecrübe kazanmışlar hem de önemli bir sermaye birikimi edinmişlerdir. Bu yatırımlar sırasında artan inşaat malzemeleri ve demir talebi nedeniyle iç piyasa ölçeği büyümüş ve bu durumda kapitalist birikimi hızlandırmıştır. Ulaşım imkânlarının gelişmesi şehirler ve bölgeler arası hareketliliği olduğu kadar mal hareketliliğini de etkilemiş ve bu yollar aracılığı ile liman şehirleri ile bağlantı kurularak Türk ihraç ürünlerinin pazara sunulması kolaylaşmıştır. Bu gelişmeler dolaylı olarak hem bankacılık sisteminin gelişmesi ve daha karlı hale gelmesine hem de arazi rantı ile büyük çiftlik sahiplerine çok önemli kazançlar sağlamıştır (Tezel, 1986, 201-202).

Osmanlı Devleti'nin yabancı sermaye ile ilişkisi Kırım Savaşı ile başlamış ve son dönemine kadar artarak ve şartları ağırlaşarak devam etmiştir. Özellikle İttihat ve Terakki ile birlikte yabancı sermayeye karşı bir tavır geliştirilmeye çalışılmış ve yabancı sermayenin yerini yerli sermayenin almasına yönelik bazı girişimler

olmuştur. Ancak dönemin şartları içinde bu alanda çok başarılı olduğunu söylemek zor görünmektedir. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e hem bu düşünsel miras hem de fiili olarak devlet borçları aktarılmış ve yabancı sermaye ile ilgili tavır belirlemede belli bir kafa karışıklığı oluşmuştur. Bu nedenle bazı kesimler Osmanlı döneminin kötü tecrübesinden hareket ederek yabancı sermayeyi yarı sömürgelik olarak görmekte bazı kesimler de yabancı sermaye olmaksızın ekonomik ve sosyal gelişmenin mümkün olamayacağını düşünmektedir. Her iki görüşte doğruluk payı içermekle beraber dönemin şartlarında yabancı sermayeye ihtiyaç olduğu bilinen bir gerçektir. Kemalist kadroda bu gerçeğin farkında olduğundan yabancı sermaye ile ilgili düşüncelerini İzmir İktisat Kongresi’nde, ülke için zararlı olmadığı takdirde karşı olmadıkları şeklinde yumuşak bir üslupla dile getirmişlerdir (Ökçün, 1971, 435; Ahmad, 1995, 135). Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere yabancı sermayeye doğrudan bir karşıtlık olmamakla beraber yabancı sermayenin yerini alacak bir Türk girişimci sınıfın yetiştirilmesi önemli bir amaç olarak ortaya konulmuştur. Ancak burada gerçekten bir girişimci sınıf yetiştirmekten ziyade yabancı şirketlerin temsilciliğinin gayrimüslimlerden alınması gibi çok kısa vadeli ve pragmatik bir bakış açısının olduğu belirtilmelidir. Kemalist kadronun yabancı sermaye ile ilişkisini göstermesi açısından Chester İmtiyazı önemlidir. Bu grup ile iki anlaşma yapılmıştır. Bunlardan birincisi, Türkiye’nin doğusu ve Musul-Kerkük bölgesini Karadeniz ve Akdeniz’de birer limana bağlayacak 4.400 kilometrelik demiryolu ve liman yapımıdır. İkincisi, tarım makinaları ve gereçleri ithalatının bu grubun tekeline verilmesidir. Bunların karşılığında Türkiye, Chester Grubuna, yapılacak demiryolu ve liman güzergahının 40 kilometrelik şeritler içinde kalan petrol dahil her türlü yer altı kaynağının 99 yıllık işletme hakkını vermektedir. Ancak Musul-Kerkük Lozan Antlaşması ile Türkiye sınırları dışında kalınca ve buradaki petrol sahaları Standart Oil Irak petrollerinin eline geçince bu anlaşma uygulanamamıştır (Tezel, 1986, 167). Türkiye’de yabancı sermaye bazen bizzat hükümet veya belediyeler tarafından verilen bazı imtiyazları yerine getirmek içinde gelmiş ve şirketler kurmuştur. Bu şirketlerde temel prensip ortaklık paylarının yüzde 51 yerli ve yüzde 49 yabancılarda olmasına rağmen fiili durum her zaman bu şekilde olmamıştır. Bu şirketlerde devrin asker ve sivil bürokratlarının da hissedar ve yönetim organlarında yer aldığı görülmektedir. Temsil ve karar mekanizmaları açısından genellikle yabancı şirketlere daha fazla hak verildiği şirket belgelerinden anlaşılmaktadır (Ökçün, 1975, 153-154). Dolayısı ile Cumhuriyet’in ilk yıllarında yabancı sermayenin etkinliği açısından Osmanlı dönemine nazaran çok fazla şeyin değiştiği iddiaları fiili durum ile uyuşmamaktadır. Örneğin, 1920-1930 yılları arasında kurulan şirketlerin yaklaşık üçte biri yabancı ortaklı idi (Ahmad, 1995, 137). Bu durum bir ölçüde 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı ve İkinci Dünya Savaşı ile oluşan konjonktür gereği ve bizim dışımızda gerçekleşmiştir (Tunçay, 1981, 198). Bu durumun normal olduğunu kabul etmek gerekir. Çünkü Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçişle birlikte tüm ekonominin bir anda iyileşmesini ve kendi kendine yeter hale gelmesini beklemek çok fazla iyimserlik olurdu. Kaldı ki Kemalist kadronun daha önce de ifade edildiği üzere yabancı sermayeye doğrudan bir karşıtlığı olmamıştır. Tam tersine özel yabancı sermayeyi Türkiye’de yatırım yapmaya özendirici her türlü tedbir ve teşvik önlemlerini almakta tereddüt etmemiştir. Bu

kapsamda,1923 yılında İstanbul'daki tramvay, telefon, su, elektrik şirketleri ve Aydın Demiryolu Şirketi gibi bazı yabancı şirketlerle bunların Osmanlı hükümetlerinden aldıkları ayrıcalıkları onaylayan yeni sözleşmeler imzalanmıştır. 1924 yılında, yabancıların Türkiye'de belediye sınırları içinde taşınmaz mallar edinmelerini sınırlayan engeller ortadan kaldırılmış, 1925'te Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan devlet sanayi işletmelerinin özel anonim şirketlere satılması için çıkartılan kanunda, yabancıların şirketlerde yüzde 49 oranına kadar pay sahibi olmalarına imkân tanınmıştır. Bunların yanında Osmanlı Bankası'nın hükümete açtığı kredi karşılığında imtiyaz süresi uzatılmış ve Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun getirdiği teşvik imkânlarından yabancı sermayeli şirketlerin de yararlanması sağlanmıştır (Tezel, 1986, 168). Ancak bütün bu kolaylıklara rağmen Cumhuriyet'in ilk yıllarında gelen yabancı sermayenin neredeyse tamamı imtiyazlar karşılığında gelmiştir. Bu yıllarda ülkenin doğal kaynaklarının işletilmesi için yabancılar verilen 400 adet imtiyaza karşılık bunlardan yalnızca 10 tanesi gelmiş ve diğerleri borsa spekülasyonlarına konu edilerek elden ele devredilmiştir (Tunçay, 1981, 203-204). Türkiye'de milli burjuvaziyi oluşturma yolunda atılan adımlardan biri de yabancı sermayeye aracılık ve komisyonculuk yapan kişilere çeşitli spekülatif yollarla rant aktarma sürecinin işletilmesidir. Gerçekte bu kişiler veya şirketlerin birçoğunun bu işleri yapabilecek sermayesi olmadığı gibi gerekli bilgi ve tecrübeleri de yoktu. Ancak bunların türlü yollara başvurarak ve ciddi anlamda fiyatlar kırarak aldıkları ihaleleri sonradan başkalarına komisyon karşılığı satmak ve devretmek isteyen basit komisyoncular olduğu anlaşılmıştır (Tezel, 1986, 171-172). Özetle, Kemalist kadronun yabancı sermayeye karşı bir politika izlediği yolundaki değerlendirmelerin çok doğru olmadığını belirtmek gerekir. Özellikle 1930-1945 döneminde yabancı sermayenin görece olarak öneminin azalması yabancı sermayeye karşı bir politika takip edilmesinden değil, 1929 Dünya Buhranı'nın ve İkinci Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu belirsiz ortamdan dolayı uluslararası sermayenin mobilitesinin zayıflamasından kaynaklanmaktadır. Kaldı ki bu etkilerin ortadan kalkmaya başladığı 1946'dan sonra Türkiye, askeri yardımlar dışında da borçlar almak için yabancı özel sermayeyi teşvik eden düzenlemeler yapmaya devam etmiştir (Buldaç, 1971, 76).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine damgasını vuran İttihat ve Terakki'ye göre Osmanlı'nın Batı karşısındaki gerilemesinin nedeni, Osmanlı'da bir "milli burjuvazi" sınıfının olmaması şeklinde açıklanmış ve çözüm olarak da böyle bir Müslüman-Türk sınıfın yetiştirilmesi birinci öncelik olarak kabul edilmiştir. Bu amacı gerçekleştirmek için izlenecek yol, azınlık ve yabancıların elinde olan ticaret ve sanayinin bunlardan alınarak Müslüman-Türklere verilmesi şeklinde belirlenmiştir. Bu genel kabuller doğrultusunda İttihat ve Terakki'nin yapmış olduğu çalışmalar sonucunda ve Birinci Dünya Savaşı'nın da etkisi ile yavaş yavaş bir "milli burjuva" tipi ortaya çıkmaya başlamış ve belli bir sermaye birikimi oluşmuştur. Gerek İttihat ve Terakki ve gerekse Cumhuriyet döneminde milli burjuvazinin gelişmesinde azınlıkların göç etmesinin önemli bir payı olmuş ve bunlardan boşalan alanlar Müslüman-Türk tüccar ve eşraflar tarafından doldurulmuştur. Bu göçler yeni oluşturulacak sınıfın maddi temeli açısından çok

önemli olmakla birlikte, teşebbüs kabiliyeti ve kültürel birikim açısından hem İttihatçılar dönemi hem de Cumhuriyet dönemi için birçok sorunları da beraberinde getirmiştir.

İttihat ve Terakki ile başlayan “milli burjuva” yetiştirme politikası Cumhuriyet’e devredilmiş ve Kemalist kadro da bu politikayı sürdürmüştür. Çünkü Kemalist kadronun önemli temsilcileri aynı zamanda İttihat ve Terakki kadrosu içinde de yer almış önemli kişiler arasındadır ve bu nedenle entelektüel ve siyasi açıdan bir süreklilik ilişkisini normal kabul etmek gerekir. İttihatçılar ve Kemalistler milli burjuva yetiştirilmesi hedefleri açısından aynı amacı paylaşmalarına rağmen Kemalist kadro ekonomik kalkınmayı genel olarak özel teşebbüs eliyle ancak devletin desteği ile gerçekleştirmek istemektedir. İttihatçılar da milli burjuvazinin devlet eliyle yetiştirilmesini kabul etmekle beraber ekonomik sistem tercihi açısından liberal ekonomiden ziyade milli iktisat düşüncesine daha yakındırlar. Özetle İttihatçılar ile Kemalistler, bütün ekonomik, toplumsal ve siyasal politikalarını devletin denetimi altında “milli burjuva” yetiştirilmesi amacına yöneltmişlerdir. Böyle bir dönüşüm için o günün şartlarında en uygun adaylar bürokratlar, ayan ve eşraflı ve Hükümet ile bu sınıflar arasında zımnî bir mutabakat da oluşturulmuştur. Bu mutabakata uygun olarak milli burjuvazi hedefine ulaşmaya hizmet edecek gerekli olan kanuni düzenlemeler yapılmış ve Türk hukuk sistemi Batı normlarına göre düzenlenerek özel mülkiyet için uygun ortam hazırlanmıştır.

Kapitalist birikimin hızlandırılması ve milli burjuvazinin yetiştirilmesi açısından bankacılık konusuna büyük önem verilmiş ve bu kapsamda 1924 yılında İş Bankası olmak üzere çeşitli bankalar kurulmuştur. Ancak bu süreç daha ziyade siyasal yetki ve nüfuzun özel çıkarlar için kullanılması yoluyla gerçekleştirilmiştir.

Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren Kemalist kadronun, sanayi sektöründeki yatırımları teşvik politikası, devletin ve yabancı sermayenin teşviki ile bir Türk iş adamları sınıfının ortaya çıkartılmasına yönelik olarak kullanılmıştır. Ancak bütün bu desteklere rağmen ortaya çıkan zengin tipinin sanayi yatırımlarından ziyade kısa süreli ve daha kârlı işlere yöneldiği görülmektedir.

Bu dönemde belli kişilere, zaman zaman meşruiyet görüntüsü içinde olmakla beraber, hükümet olmanın getirdiği imkânların kullanılmasıyla çıkar sağlanması, özel sermaye birikiminin beslenmesinin başlıca yöntemlerinden biri haline gelmiştir. Bu kapsamdaki en önemli uygulamalar ihaleler ve tekel haklarının istenilen kişilere verilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır.

Kemalist kadro, yabancı sermaye karşısında zaman zaman çekimser davranışlar sergilemiş olsa bile genel olarak yabancı sermayeden yana tavır almıştır. Yeterli sermaye birikimine sahip olunmaması ve bu birikimin yine kendi çabaları ile oluşturma imkanının bulunmaması yeni Cumhuriyetin kalkınma hamlesinde yabancı sermayeden yana tavır almasında etkili olmuştur. Bunun yanında yabancı sermayeye birçok imtiyazlar verilmek suretiyle bunların Türkiye’deki temsilci ve ortaklarına önemli miktarlarda rant aktarılmıştır.

Bütün bu çalışmalar ve teşvikler sonucunda oluşturulan burjuvazi, özellikle bürokrasinin de yardımıyla belli bir yere gelmiştir. Fakat oluşturulan bu burjuva

sınıfından, Batı'da üstlenmiş olduğu roller ve fonksiyonlarını yerine getirmesi anlamında istenen faydalar elde edilememiştir. Çünkü Türkiye'de bu sınıf yapay, bürokrasi eliyle ve hızla oluşturulduğu için Batı'da ifa etmiş olduğu fonksiyonları görmekte yetersiz kalmıştır.

İttihat ve Terakki ile başlayan ve Cumhuriyetle devam eden milli burjuvazinin oluşturulması yönündeki çabalarla bir zenginler sınıfı ortaya çıkmıştır. Ancak bu sınıfı batılı anlamda bir burjuva olarak tanımlamak çok mümkün görünmemektedir. Çünkü bu sınıf Batı'da olduğu gibi konumunu devlet ve sistemle çatışarak değil bizzat devletin teşviki ile elde etmiştir. Bu nedenle toplumsal dönüşüm anlamında istenilen sonuçların elde edilmesine çok fazla katkısı olmasa bile ülke kalkınmasına ve belli bir sermaye birikiminin oluşmasına katkısı olduğunu kabul etmek gerekir. Oluşan sermaye birikimi ve bu sermaye sahiplerinin beklentilerinin değişmesi nedeniyle siyasal olarak devletçi yapıya ilk defa 1946 seçimlerinde bir karşı duruş ortaya konulmuş ve 1950 seçimlerinde de bu sınıf kendi iktidarını kurmuştur.

Kaynakça

- Ahmad, Feroz. *İttihatçılıktan Kemalizme*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 3. Basım, 1996.
- Ahmad, Feroz. *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1995.
- Aksu, Halil. "Cumhuriyet Türkiye'sinde İlk Planlama Çalışmaları (1923-1938)". *Maliye Yazıları*, 4, (1987).
- Aktan, Reşat. *Türkiye İktisadı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1978.
- Ardel, Ahmet. *Cumhuriyet Devrinde Endüstri*. Ankara: Türk Coğrafya Dergisi, Birinci Yıl Üçüncü ve Dördüncü Sayılardan Ayrı Bası, 1943.
- Arıoba, Çelik. "Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Türkiye'nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar". *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*. Ankara: A.Ü.SBF Yayınları, No: 513, 1982.
- Avcıoğlu, Doğan. *Milli Kurtuluş Tarihi (1838'den 1995'e)*, 3 Cilt. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1991.
- Avcıoğlu, Doğan. *Türkiye'nin Düzeni, Dün-Bugün-Yarın*, 1 Cilt. İstanbul: Tekin Yayınevi, 1990.
- Aydemir, Şevket Süreyya. *İnkılap ve Kadro*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2. Basım, 1968..
- Buldaç, Orhan. *Türkiye'de Sosyal ve Ekonomik Denge*. Ankara: Şafak Matbaası, 1971.
- "Burjuvazi". *Ana Britanica Genel Kültür Ansiklopedisi*. 5/127, İstanbul: Ana Yayıncılık, 1987.
- "Burjuvazi". *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi*. 4/2018-2019. İstanbul: Gelişim Yayınları, 1986.
- "Burjuvazi". *Sosyalist Kültür Ansiklopedisi*. 2/543, İstanbul: May Yayıncılık, 1979.
- Cem, İsmail. *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, İstanbul, Cem Yayınevi, 9. Basım, 1986.
- Çakır, Hikmet. "Kalkınmanın Başlangıcında Türk Maliyesi (1920-1938)". *Maliye Dergisi*, 100.Yıl Atatürk Özel Sayısı, 1981.
- Çavdar, Tevfik. "Devralınan İktisadi Miras, İktisadi Düzen ve Sorunlar". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 4/1049-1056, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.
- Çavdar, Tevfik. *Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)*. Ankara: İmge Kitabevi, 1992.
- Çavdar, Tevfik. *Türkiye'de Yapısal Değişim ve Getirdiği Sorunlar*. Petrol-İş Yayınları No: 17, t.y.
- Çelebican, Gürkan. "Atatürk Döneminde Para-Kredi Siyaseti ve Kurumlaşma Hareketi". *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Gelişmesi*. Ankara: A.Ü. SBF Yay. No: 513, 1982.
- Çimenoglu, Orhan. "1923-1939 Türkiye Sanayi". *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, 180, 1981.
- Daver, Bülent. *Atatürk ve Sosyo-Politik Sistem Görüşü, Çağdaş Düşüncenin Işığında ATATÜRK*. Ankara: Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, 1. Basım, 1983.
- Dikmen, M. Orhan. *Türkiye'de Sınai Gelişme ve Vergi Sistemi*. Ankara: TOBB Matbaası, 1964.
- Han, Ergül. "Atatürk'ün Ekonomi Anlayışı ve 1923-1938 Döneminde Ekonomi Politikası Uygulaması". *Eskişehir İ.T.İ.A. Dergisi*, (12) 1., 1976.

- İlkin, Selim. "Türkiye'de Merkez Bankası Fikrinin Gelişimi". Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler-Tartışmalar. 3-10 Haziran 1973, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1975.
- İsmail Hüsrev. "Türkiye Endüstrisinde İlk Sermaye Birikmesi", *Kadro, Aylık Fikir Mecmuası*, (3)35-36, 1935. (tıpkı basım), yayına hazırlayan Cem Alpar.
- İsmail Hüsrev. "Türkiye Köy İktisadiyatında Borçlanma Şekilleri". *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, (1) 3, 1932b. (tıpkı basım) yayına hazırlayan Cem Alpar.
- İsmail Hüsrev. "Türkiye Köy İktisadiyatında Toprak Rantı". *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, (1) 4, 1932a. (tıpkı Basım) yayına hazırlayan: Cem Alpar.
- İsmail Hüsrev. "Türkiye'de Toprak Ağalığı III". *Kadro Aylık Fikir Mecmuası*, (1) 9, 1932c. (Tıpkı basım) yay. haz. Cem Alpar.
- Kandaş, Bahri. "Cumhuriyetin Kuruluşundan İtibaren Türkiye'nin İktisadi Büyümesi". *Maliye Yazıları*, 19-21, 1989.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. *Politikada 45 Yıl*, Ankara: Bilgi Yayınevi 1. Basım, 1968.
- Kepek, Yakup. "Türkiye'nin Sanayileşme Süreçleri". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 7/1765-1766, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.
- Keyder, Çağlar. *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2. Basım, 1993b.
- Keyder, Çağlar. *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 3. Basım, 1993a.
- Kongar, Emre. *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 4. Basım, 1985.
- Korum Uğur. "1923-1929 Döneminde Türkiye'de İmalat Sanayii ve Sanayi Politikaları". *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*. Ankara: A.Ü. SBF Yayınları, 1982.
- Köksal, Bilge Aloba - İlkin, A. Rasih. *Türkiye'de İktisadi Politikanın Gelişimi (1923-1973)*. İstanbul: Yapı Kredi Bankası Yayınları, 1973.
- Kuruç, Bilsay. *İktisat Politikasının Resmî Belgeleri*. Ankara: A.Ü. SBF Yayınları, 1963.
- Kuyucak, Hazım Atif. *Para ve Banka*. İstanbul: 1948.
- Ökçün, A. Gündüz. "1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar". *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler-Tartışmalar*, 8-10 Haziran 1973, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1975.
- Ökçün, A. Gündüz. "İzmir İktisat Kongresi". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 4/1062-1064, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.
- Ökçün, A. Gündüz. *Türkiye İktisat Kongresi (1923-İzmir) Haberler Belgeler Yorumları*. Ankara: Sevinç Matbaası, 2. Basım, 1971.
- Rozaliyev, Y.N. *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri (1923-1960)*, çev. Azer Yaran, Ankara: Onur Yayınları, 1978.
- Silier, Oya. 1923-1935 "Döneminde Türkiye'de Bankalar ve Bankacılık". *Türkiye İktisat Tarihi Semineri-Metinler Tartışmalar*, 8-10 Haziran 1973, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1975.
- Şaylan, Gencay. "Cumhuriyet Bürokrasisi". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 2/299. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Basım, 1983.
- Tekeli, İlhan - İlkin Selim. *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*. Ankara: Şafak Matbaası, 1977.

- Tezel, Yahya S. *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. Ankara: Yurt Yayınları, 2. Basım, 1986.
- Toprak, Zafer. *İttihad – Terakki ve Cihan Harbi, Savaş Ekonomisi ve Türkiye’de Devletçilik*. İstanbul: Homer Kitabevi, 2003.
- Toprak, Zafer. *Türkiye’de “Milli İktisat” (1908-1918)*. Ankara: Yurt Yayınları, 1982.
- Tör, Vedat Nedim. “Türk İktisadiyatının Erkan-ı Harbiye Dairesi”. *Kadro, Aylık Fikir Mecmuası*, 14, 1933. (tıpkı basım), yayına hazırlayan Cem Alpar.
- Tunçay, Mete. *Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*. Ankara: Olgaç Matbaası, 1981.
- Yerasimos, Stefanos. *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, I. Dünya Savaşından 1971’e*. 3 Cilt. çev. Babür Kuzucu, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1. Basım, 1976.
- Yüzgün, Arslan. “Türk Bankacılığının Tarihsel Gelişimi”. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 1/156. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.